Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Department of History, Politics and International Studies Master in History

2021-06

þÿ — À Á Ì Ã » · È · Ä · Â µ ¾ - ³ µ Á Ã · Â Ä ¿
þÿ š ¹ » µ » - Á Ã Ä ¿ ½ ¤ Í À ¿ Ä · Â µ À ¿ Ç

þÿ œ À ¿ ¼ À Ì Ä · Â , š É ½ Ã Ä ± ½ Ä ¯ ½ ¿ Â

þÿ Á Ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ã Ä ¿ Á ¯ ± Â , £ Ç ¿ » ® • À ¹ Ã Ä · ¼ Î ½ ¥ ³ µ ¯ ± Â , ± ½ µ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ À ¿ »

http://hdl.handle.net/11728/12001

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία – Εξ Αποστάσεως

Θέμα διπλωματικής εργασίας

Η πρόσληψη της εξέγερσης του Κιλελέρ στον Τύπο της εποχής

Επιβλέπων καθηγητής

Κυριάκος Ιακωβίδης

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Κωνσταντίνος Μπομπότης

Αριθμός μητρώου: 1184812399

Ιούνιος 2021

Η πρόσληψη της εξέγερσης του Κιλελέρ στον Τύπο της εποχής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή……..…… 4
    - Το αγροτικό ζήτημα….……6
    - Οι Τσιφλικάδες……..…….……..8
    - Ο Μαρίνος Αντύπας…….……...……..…….….10
2. Οι πρώτες εξεγέρσεις……...…….……..….13
3. Η εξέγερση του Κιλελέρ……..……18
    - Τα γεγονότα στο σταθμό του Κιλελέρ……20
    - Τα γεγονότα στο σταθμό του Τσουλάρ……...22
    - Το συλλαλητήριο της Λάρισας……...22
4. Ο τύπος της εποχής για τα γεγονότα του Κιλελέρ……..…..……...24
    - Ο τύπος για τις δίκες Λαμίας-Χαλκίδας…….35
    - Το πρώτα μνημόσυνα……..39
5. Επίλογος……..……..……...42
6. Βιβλιογραφική επισκόπηση…….43
7. Βιβλιογραφία…….…….……..46

Το νέο μνημείο του αγρότη στο Κιλελέρ

Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ ΤΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. -ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την ιστορία του Κιλελέρ έχουν γραφτεί αρκετά βιβλία. Μέσα από την παρούσα εργασία θα γίνει αναφορά στα γεγονότα του Κιλελέρ όπως αυτά έχουν καταγραφεί στον τύπο της εποχής, αφού πρώτα γίνει μια σύντομη αναφορά στο πως φτάσαμε στην εξέγερση των κολίγων του Θεσσαλικού κάμπου.

Το χωριό Κιλελέρ το οποίο έμεινε στην ιστορία του ελληνικού αγροτικού κινήματος, μετά την εξέγερση των αγροτών και τα αιματηρά γεγονότα της 6ης Μαρτίου 1910, αποτελεί ένα συνηθισμένο χωριό του κάμπου, σχεδόν στη μέση της διαδρομής Λάρισας-Βόλου και ανήκει στην περιφερειακή ενότητα Λάρισας.[1] Εκεί βρίσκεται και το μνημείο του Κιλελέρ. Αποτελεί ένα μνημείο κοινωνικών αγώνων το οποίο σηματοδότησε τους αγώνες των κολίγων για αλλαγή του καθεστώτος γαιοκτησίας των τσιφλικιών οδηγώντας με αυτόν τον τρόπο στην οικονομική και κοινωνική απελευθέρωση των αγροτών της Θεσσαλίας. Από τη στιγμή της ανέγερσής του και έπειτα, αναδείχθηκε σε σημείο αναφοράς έχοντας πανελλήνια και όχι μόνο απήχηση, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε και το σπουδαίο σύμβολο όλων των κοινωνικών αγώνων.

Παλαιότερα η παραγωγή του θεσσαλικού κάμπου δεν ήταν ανάλογη με την γονιμότητα του εδάφους και αυτό γιατί η περιοχή μαστιζόταν συχνά από θεομηνίες.[2] Άλλωστε το κλίμα της Θεσσαλίας είναι ανθυγιεινό και οι κάτοικοι πριν δημιουργηθούν αποστραγγιστικά έργα, υπέφεραν από την ελονοσία. Παρόλα αυτά από τα αρχαία χρόνια ακόμη, πάντα υπήρχε μια μικρή μειοψηφία που είχε τον έλεγχο των αγαθών της.[3]

Σε όποιο βιβλίο και αν ανατρέξουμε, που καταπιάνεται με τα γεγονότα στο Κιλλέρ, περιγράφονται τα δεινά και οι κακουχίες των κολίγων κατά τη διάρκεια της τσιφλικοκρατίας. Παράλληλα όμως γίνεται αναφορά και στους διαρκείς αγώνες για

---

[1] Απόστολος Γερόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ,* Λάρισα 2010, σ13.
[2] Απόστολος Γ. Γερόπουλος, *Κιλελερ- Ιστορία-Λαογραφία,* Λάρισα 2001, σ23
[3] Στο ίδιο.

αποκατάσταση, οι οποίοι κορυφώθηκαν στον σιδηροδρομικό σταθμό αυτού του μικρού χωριού.

Η εξέγερση στο Κιλελέρ υπήρξε το αποτέλεσμα της ωρίμανσης του αγροτικού κινήματος τόσο αγωνιστικά, όσο και ιδεολογικά, κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα.[4] Τα γεγονότα της 6ης Μαρτίου 1910 είναι από τα σημαντικότερα που συνέβησαν στον ελλαδικό χώρο κατά τον 20 αιώνα. Το ποτήρι της οργής ξεχείλισε για τους λευκούς σκλάβους του θεσσαλικού κάμπου που εναντιώθηκαν απέναντι στους τσιφλικάδες, σκορπίζοντας τον φόβο και τον πανικό στο γαιοκτητικό κατεστημένο της εποχής.[5] Ήταν οι πρώτη φορά που οι πανίσχυροι τσιφλικάδες βλέποντας τις ταραχές ανησύχησαν τόσο πολύ, φοβούμενοι την κατάρρευση του γαιοκτητικού οικοδομήματός τους.[6] Στην προσπάθειά τους να καταπνίξουν την εξέγερση των κολίγων, κινούμενοι αστραπιαία, έθεσαν σε εφαρμογή, όσους κατασταλτικούς μηχανισμούς είχαν στη διάθεσή τους.[7]

Είναι γεγονός πως στον θεσσαλικό χώρο μετά τα γεγονότα στο Γουδί, σημειώνονται αξιόλογες κινητοποιήσεις των κολίγων, που όμως καταστέλλονται και σταδιακά οδηγούμαστε στα αιματηρά γεγονότα του Κιλελέρ.[8] Ο δρόμος όμως για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών έχει ανοίξει.[9]

Εκτός των άλλων, διαφαίνεται πως οι περισσότεροι από τους γαιοκτήμονες δεν ήταν αντίθετοι στο να πουλήσουν τις εκτάσεις τους σε μια ικανοποιητική τιμή απευθείας στους χωρικούς ή στο ίδιο το κράτος.[10] Φυσικά δεν έλειπαν και οι διαμαρτυρίες πως διώκεται η ιδιοκτησία. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Γ. Ζωγράφου, γαιοκτήμονα, επιχειρηματία και βουλευτή, ο οποίος το 1911 έλεγε πως το θεσσαλικό ζήτημα αποτελεί ζήτημα τιμής των γαιών.[11] Δεν πρέπει να παραβλέπουμε και το γεγονός πως η πολιτική συζήτηση γύρω από το αγροτικό ζήτημα της Θεσσαλίας δεν αφορούσε μόνο τις κινητοποιήσεις και τα αιτήματα των κολίγων ή την στρατηγική που ήθελαν να ακολουθήσουν οι τσιφλικάδες, αλλά και τις εκτιμήσεις για

---

[4] Λαζάρου Αρσ. Αρσενίου, *Το έπος των Θεσσαλών αγροτών και οι εξεγέρσεις τους 1881-1993*, Τρίκαλα 1994, σ201.
[5] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ9.
[6] Στο ίδιο.
[7] Στο ίδιο.
[8] Νίκος Ποταμιανός, "Η ριζοσπαστική Δεξιά και το Αγροτικό Ζήτημα στις αρχές του 20ου αιώνα", *ΜΝΗΜΩΝ,* Τόμος 26, Αθήνα 2004, σ135.
[9] Στο ίδιο.
[10] Στο ίδιο.
[11] Στο ίδιο.

τον καλύτερο τρόπο επίτευξης της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.[12] Το γεγονός ότι η θεσσαλική γεωργία παρέμενε στάσιμη είχε δημιουργήσει την αντίληψη ότι η Θεσσαλία δε μπορούσε να λύσει το πρόβλημα της σιτάρκειας του ελληνικού κράτους όπως αναμενόταν.[13] Σαν αποτέλεσμα κέρδιζε έδαφος η εκτίμηση ότι οι ιδιοκτησιακές σχέσεις στα τσιφλίκια συντελούσαν ένα σημαντικό εμπόδιο απέναντι στην άνοδο της παραγωγής και την οικονομική ανάπτυξη[14].

Το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία

Οι συνθήκες της ζωής των ανθρώπων της Θεσσαλίας, των λευκών σκλάβων όπως μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε, τόσο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, όσο και μετά την προσάρτηση του θεσσαλικού χώρου στο νέο Ελληνικό κράτος ήταν τρισάθλιες και ελεεινές.[15]

Ένα από τα αρχαιότερα προβλήματα που αντιμετώπισε η ανθρώπινη κοινωνία είναι το Αγροτικό Ζήτημα.[16] Η βασική αιτία που όχι μόνο δημιουργεί, αλλά και αναπαράγει το Αγροτικό Ζήτημα είναι η άδικη κατανομή της γης. Με την ενσωμάτωσή της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος έχουμε για πρώτη φορά τη δημιουργία αγροτικού ζητήματος.[17] Παρουσιάζεται μια πολυάριθμη τάξη χωρικών η οποία δεν έχει κλήρο και η επιβίωσή της εξαρτάται από τους ιδιοκτήτες της γης που καλλιεργούσαν.[18] Αυτοί οι ιδιοκτήτες είχαν αποκτήσει τη συγκεκριμένη γη σχετικά πρόσφατα, σαν αποτέλεσμα της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης της γης που είχε ξεκινήσει από τους Οθωμανούς, την εποχή που η αυτοκρατορία είχε αρχίσει να παρακμάζει.[19]

Σε ότι αφορά λοιπόν το θεσσαλικό χώρο, κομβικές στιγμές που οδήγησαν στην κατάσταση της πλήρους ιδιωτικοποίησης της γης αποτέλεσαν οι σφετερισμοί γαιών που πραγματοποιήθηκαν από τον Αλή πασά, τα τσιφλίκια τα οποία αγοράστηκαν από Έλληνες επιχειρηματίες κατά βάση της Κωνσταντινούπολης προς

[12] Ποταμιάνος, ο.π., σ135.
[13] Στο ίδιο.
[14] Στο ίδιο.
[15] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ23.
[16] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ23.
[17] Ποταμιάνος, ο.π., σ134.
[18] Στο ίδιο.
[19] Στο ίδιο.

το τέλος της δεκαετίας του 1870, όταν ήταν πλέον σίγουρο ότι η Θεσσαλία θα περνούσε στα χέρια του ελληνικού κράτους, καθώς και η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος, στο οποίο η ιδιοκτησία νοούνταν ως απόλυτη.[20] Μόλις ο ελληνικός στρατός εισήλθε στον θεσσαλικό χώρο τον Ιούνιο του 1881, οι Έλληνες κεφαλαιούχοι προσπάθησαν να επωφεληθούν τις προνομιακές τιμές της αγοράς κάνοντας επενδύσεις στον τομέα της αγοράς χιλιάδων στρεμμάτων γης, τα επονομαζόμενα τσιφλίκια.[21] Σαν αποτέλεσμα οι καλλιεργητές της γης δεν επωφελήθηκαν παίρνοντας τη γη που τους αναλογούσε, παρά την αρχική προσδοκία που είχε δημιουργηθεί στις τάξεις των αγροτών. Αντίθετα δημιουργήθηκαν δυσλειτουργίες στην τοπική, αλλά και την εθνική οικονομία, ενώ παράλληλα η κοινωνική συνοχή διαταράχτηκε.[22] Οι κάτοικοι της Δυτικής Θεσσαλίας ήταν αυτοί που πρώτοι αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την κυριότητα των εκτάσεων που αγοράστηκαν, δημιουργώντας το Αγροτικό Κίνημα μέσα από τις πρώτες εξεγέρσεις και διαμαρτυρίες.[23]

Όπως είναι λογικό η κατάσταση αυτή δημιουργούσε δύσκολες συνθήκες για τους κολίγους, στερώντας τους όσα δικαιώματα θα μπορούσαν να διατηρήσουν πάνω στη γη, με αποτέλεσμα την απόλυτη κυριότητα του γαιοκτήμονα.[24] Παρόλα αυτά ο κολίγος αποκτούσε την ιδιότητα ενός πολίτη με πλήρη πολιτικά και αστικά δικαιώματα. Δικαιώματα τα οποία θα μπορούσε να αξιοποιήσει προβάλλοντας τις διεκδικήσεις του, εφόσον το πολιτικό σύστημα τον συμπεριλάμβανε.[25]

Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας λοιπόν το 1881 αυτομάτως εμφανίζεται και το Αγροτικό Ζήτημα της περιοχής.[26] Η άνιση και άδικη κατοχή της γης από μια πολύ μικρή μερίδα ανθρώπων που δημιουργούσε και συντηρούσε το πρόβλημα, προκαλούσε τη δικαιολογημένη αγανάκτηση της πλειοψηφίας των κατοίκων του κάμπου. Απαίτηση αυτής της πλειοψηφίας ήταν η απαλλοτρίωση της μεγάλης γαιοκτησίας και η διανομή της στους αγρότες-ακτήμονες.[27]

Στην ουσία με την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία εκείνοι που πραγματικά ένιωσαν την ελευθερία ήταν μια μικρή μειοψηφία πλούσιων ιδιοκτητών

---

[20] Ποταμιάνος, ο.π., σ134.
[21] Θωμάς Τσακνάκης, *Η διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης μέσα από δύο διαφορετικούς μνημονικούς τόπους: Το μνημείο πεσόντων της Μάχης στο Σαραντάπορο και το Μνημείο του Αγρότη στο Κιλελέρ*, Λάρισα 2020, σ38.
[22] Στο ίδιο.
[23] Αρσενίου ο.π., σ22-33.
[24] Ποταμιάνος, ο.π., σ134.
[25] Στο ίδιο.
[26] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ43.
[27] Στο ίδιο.

γης.[28] Ο υπόλοιπος κόσμος, ο απλός λαός τη μόνη διαφορά που είδε ήταν η αντικατάσταση της τούρκικης σημαίας από την ελληνική και των Τούρκων στρατιωτών από τους Έλληνες.[29] Απεναντίας μάλιστα, βγήκαν διαταγές οι οποίες προστάτευαν τους ιδιοκτήτες της γης.[30]

Οι μεγάλες ιδιοκτησίες το 1896 στη Ρούμελη, την Πελοπόννησο και τα νησιά του Ιονίου έφταναν τις 363.[31] Κάθε μια από αυτές είχε έκταση τουλάχιστον 500 στρεμμάτων και όλες μαζί αντιπροσώπευαν το 25% της καλλιεργούμενης γης στη χώρα. Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας 584 νέες μεγάλες ιδιοκτησίες ήρθαν να προστεθούν στο ελληνικό κράτος.[32] Σαν αποτέλεσμα, οι 947 συνολικά μεγάλες ιδιοκτησίες αντιπροσώπευαν το 30% των καλλιεργούμενων εκτάσεων της Ελλάδας και το 50% καλλιεργήσιμης γης των νέων επαρχιών που περιήλθαν στο Ελληνικό Βασίλειο μετά το 1881.[33]

Οι τσιφλικάδες

Ο Χαρίλαος Τρικούπης με την πολιτική του είχε ευνοήσει τους τσιφλικάδες, αμέσως μετά και την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Ήταν εντελώς αντίθετος σε προτάσεις που είχαν να κάνουν με την απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιόκτητων εκτάσεων και τη διανομή τους στους αγρότες.[34] Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του: *«Δεν μπορούμε να παραβιάσωμεν το Σύνταγμα και την κείμενη νομοθεσίαν. Οι τσιφλικούχοι στηρίζουν τα δικαιώματα τους εις το Σύνταγμα. Αλλοίμονον εις τας πολιτείας που δεν θα σέβονται τον καταστατικόν των χάρτην. Και αλλοίμονονεις τας χώρας εκείνας που παραβιάζουν μίαν θεμελιώδη αρχήν, την αρχήν της ιερότητος της ιδιοκτησίας».*[35] Φυσικά υπήρχαν και από την άλλη πλευρά εκείνοι που υποστήριζαν τα αιτήματα των αγροτών. Τέτοιοι ήταν οι βουλευτές Ν. Ταρμπάζης και Τ. Αδαμόπουλος της Καρδίτσας και ο δημοσιογράφος Σ. Τριανταφυλλίδης από το Βόλο.[36] Ο Ν. Ταρμπάζης σε αγόρευσή του στη Βουλή στις 5 του Μάρτη 1883

[28] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ44.
[29] Στο ίδιο.
[30] Στο ίδιο.
[31] Στο ίδιο.
[32] Στο ίδιο.
[33] Στο ίδιο.
[34] Ποταμιάνος, ο.π., σ135.
[35] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ45.
[36] Στο ίδιο.

ανέφερε: «Οι κάτοικοι της Θεσσαλίας, ως γνωστών, υποδουλωθέντες υπό των Οσμανίδων, διετήρησαν συν τοις εθνικοίς σήμασι και τοις θρησκευτικοίς προνομίοις και την ιδιοκτησίαν αυτών άθικτον και απρόσβλητον, ώστε και μετά την εγκατάστασιν της Τουρκικής δυναστείας εν τη χώρα αυτών, ουδέν χωρίον έχομεν φέρον την αποτρόπαιον ήδη εν Θεσσαλία κατάστασιν ονομασίαν Τσιφλίκι, δηλονότι εκπατρισμόν»[37]. Συμμετέχοντας στην ίδια συζήτηση ο Τ. Αδαμόπουλος κάνοντας αναφορά σε ένα περιστατικό της περιοχής του Παλαμά, όπου κάποιος ενοικιαστής απειλούσε με έξωση ορισμένους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι εργάζονταν σε άθλιες συνθήκες, είπε: «Εις τοιούτον σημείον έφθασεν εις τας νέας επαρχίας η ιδέα, ότι οι χωρικοί δεν δύνανται να είναι ιδιοκτήται, ώστε ουδαμού ευρίσκουσι προστασίαν οι δύστυχοι δια την αρπαζόμενην ιδιοκτησίαν των. Και αυτοί οι κάτοικοι του Παλαμά, ενώ έχουσι υπέρ αυτών φιρμάνιον, δι' ου καλείται ενοικιαστής ο τιτλοφορούμενος ήδη και θεωρούμενος ως ιδιοκτήτης του χωρίου των, αναγκάζονται να φέρωνται ως είλωτες απέναντι του ενοικιαστού τούτου, ίνα μη καταδιωχθώσι και παθώσι πολλά παρά των λεγόμενων ιδιοκτητών. Και συμβαίνουσι την σήμερον ακόμη να έχουσι εις χείρας των το φιρμάνιον του 1847 υπογραμμένον παρ' αυτού του σουλτάνου…».[38] Ο δημοσιογράφος Σ. Τριανταφυλλίδης μέσω της εφημερίδας του «Πανθεσσαλική», το 1900 σήμανε το κήρυγμα της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών και ταυτόχρονα θεωρούσε πως οι ίδιοι οι τσιφλικάδες οφείλουν να μεταχειρίζονται καλά απέναντι στους κολίγους.[39] Σε πολλές περιπτώσεις ανέφερε πως τα παλιά έθιμα δεν ισχύουν πλέον σε ότι αφορά την κακομεταχείριση των αγροτών και η νομοθεσία δεν πρέπει να ερμηνεύεται εις βάρος των κολίγων.[40]

Την μεγάλη ανάγκη επίλυσης του αγροτικού προβλήματος στον θεσσαλικό κάμπο επεσήμανε προς το τέλος του 19ου αιώνα και ο γιατρός Ν. Γεωργιάδης, ο οποίος είχε διατελέσει βουλευτής και δήμαρχος Λάρισας και Βόλου.[41] Χαρακτηριστικά ανέφερε πως: «Όπως έχουσι νυν τα της κτηματικής περιουσίας εν Θεσσαλία πλέον ή το ήμισυ του εισοδήματος καρπούνται οι κύριοι των κτημάτων διαμένοντες εν τη αλλοδαπή, και επομένως τα εκ τούτου χρήματα δεν κυκλοφορούσιν εντός της Ελλάδος. Τότε μόνον το προϊόν θα μείνει εντός της χώρας και το από τούτου χρήμα θα αυξάνη την χρηματικήν κυκλφορίαν, όταν κύριοι της γης γίνωσιν οι

[37] Χρήστος Βραχνιάρης, *Πρώιμες εξεγέρσεις των αγροτών στο θεσσαλικό χώρο (1881-1883),* Λάρισα 1995, σ49.
[38] Στο ίδιο, σ40-41.
[39] Γιάννης Κορδάτος, *Η Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα, Αθήνα 1973,* σ117.
[40] Στο ίδιο.
[41] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ46.

χωρικοί οι καλλιεργούντες αυτήν. Η επίλυσις του καλούμενου αγροτικού ζητήματος της Θεσσαλίας παρίσταται ούτω, όχι πλέον ως μεταρρύθμισις κοινωνιστική, αλλ' ως επιτακτική οικονομική ανάγκη όχι μόνον της Θεσσαλίας, αλλ' αμέσου επιρροής εφ' όλης της Ελλάδος…»[42]

Οι τομείς που κατείχαν τη μερίδα του λέοντος στον αγροτικό τομέα της Ελλάδος κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ήταν δυο.[43] Ο πρώτος ήταν ο τομέας των δημητριακών που τον αποτελούσαν κυρίως τα τσιφλίκια και ο δεύτερος ήταν ο τομέας των εμπορευματικών φυτειών, όπως η σταφίδα, ο καπνός, το λάδι που αποτελούνταν από τη μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία.[44] Αν και μέχρι το 1880 η αντιμετώπιση των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στις μικρές αγροτικές ιδιοκτησίες ήταν ευνοϊκή, από το 1881 και έπειτα ξεκινούν να ευνοούνται οι μεγάλες ιδιοκτησίες.[45] Παρατηρείται μια ξαφνική στροφή με την προσάρτηση του θεσσαλικού χώρου στο ελληνικό κράτος, καθότι από αυτή τη στιγμή και έπειτα οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπαθούν, σε αντίθεση με τις μέχρι τότε πρακτικές τους, να ευνοήσουν μια προστατευτική βιομηχανική πολιτική, παράλληλα με μια επίσης προστατευτική πολιτική απέναντι στην οικονομία των τσιφλικιών των σιτηρών και των προϊόντων της κτηνοτροφίας.[46]

Ο Μαρίνος Αντύπας

Η πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα υπήρξε περίοδος με έντονες εσωτερικές αναταραχές για το ελληνικό κράτος.[47] Ο λαός ήταν εμφανώς δυσαρεστημένος από την πολιτική εξουσία και την γενικότερη πολιτική που ακολουθούσε η χώρα.[48] Τα χρόνια αυτά επικρατεί γενικός αναβρασμός και στους ίδιους τους γαιοκτήμονες, ενώ ταυτόχρονα στον κάμπο διαφαίνεται αγωνιστική κινητικότητα.[49] Αυτό ήταν και το κλίμα που βρήκε ο Μαρίνος Αντύπας όταν έφτασε στο θεσσαλικό κάμπο.[50]

---

[42] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ47.
[43] Στο ίδιο.
[44] Στο ίδιο.
[45] Στο ίδιο.
[46] Στο ίδιο.
[47] Στο ίδιο, σ146.
[48] Στο ίδιο.
[49] Στο ίδιο, σ147.
[50] Στο ίδιο.

Ο Μαρίνος Αντύπας γεννήθηκε στα Φαραντινάτα Κεφαλληνίας το 1872 και υπήρξε ένας ιδεαλιστής και λαϊκός αγωνιστής για την αποκατάσταση των κολίγων.[51] Αφού τελείωσε το γυμνάσιο φοίτησε στη νομική σχολή Αθηνών από την οποία όμως δεν πήρε πτυχίο.[52] Το ενδιαφέρον του γρήγορα στράφηκε προς τους κοινωνικούς αγώνες, μέσα από τις ανθρωπιστικές και σοσιαλιστικές ιδέες που είχε αναπτύξει.[53] Η χριστιανική ηθική, τα συνθήματα της Γαλλική Επανάστασης, ο αναρχισμός, αλλά και ο σοσιαλισμός αποτελούσαν χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα του.[54] Όπως ο ίδιος έλεγε «Η γη είναι του Θεού και ανήκει σε όλους τους ανθρώπους», «Θέλουμε ότι θέλει και ο Χριστός».[55]

Χωρίς καμία αμφισβήτηση μπορούμε να τον χαρακτηρίσουμε ως τον μεγάλο πρωτεργάτη των εξεγέρσεων που ακολούθησαν και αφορούσαν τον αγροτικό κόσμο της Ελλάδας. Είναι εκείνος που άναψε τη σπίθα, η οποία μετέπειτα οδήγησε στην θύελλα της ανατροπής των κεκτημένων των τσιφλικάδων.[56] Όταν ακόμη ήταν φοιτητής προσχώρησε στον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο, ξεσηκώνοντας τη νεολαία της εποχής με τον μαχητικό του χαρακτήρα.[57] Το 1897 παίρνοντας μέρος στην επανάσταση της Κρήτης τραυματίστηκε βαριά.[58] Τρία χρόνια αργότερα θα προχωρήσει στην έκδοση της εφημερίδας «Ανάστασις», την οποία χαρακτήρισε ως περιοδική-ανθρωπιστική, προβάλλοντας μέσα από αυτή τις ιδέες του.[59] Ταυτόχρονα ασκούσε κριτική στο Στέμμα, στις Μεγάλες Δυνάμεις και τις πολιτικές δυνάμεις επιρρίπτοντας τους ευθύνες για την ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.[60]

Σε ότι αφορά την εμφάνισή του, το άρθρο της εφημερίδας Ακρόπολις τρεις μέρες μετά τον θάνατό του είναι χαρακτηριστικό: *«Ο Μαρίνος Αντύπας είναι γνωστοτάτη φυσιογνωμία εν Αθήναις. Με την πελώρια ρεπούμπλικάν του, την λεοντώδη μορφήν του και το ανδρικώτατον παράστημά του ετάραξε τους Αθηναϊκούς κύκλους το πρώτον κατά την εποχήν του πολέμου, ότε από του εξώστου του Ξενοδοχείου των Μυκηνών εν τη πλατεία της Ομονοίας ωμίλησε δριμύτατα και απροκαλύπτως κατά της*

---

[52] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ27.
[53] Στο ίδιο.
[54] Στο ίδιο.
[55] Αρσενίου, ο.π., σ185.
[56] Αρσενίου, ο.π., σ186.
[57] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ147.
[58] Στο ίδιο.
[59] Στο ίδιο, σ148.
[60] Στο ίδιο.

Βασιλείας και της δράσεως του Διαδόχου εν τω πολέμω…»[61]. Επιπλέον η εφημερίδα Θεσσαλία του Βόλου αναφέρει: *«Ο Μαρίνος Αντύπας ήτο 32 ετών, σφριγηλός, μειλίχιος, τέλειας παιδεύσεως και λεπτών τρόπων».*[62] Από τους πολιτικούς του αντιπάλους χαρακτηριζόταν ως εριστικός, γυναικάς και άτομο με τρελές ιδέες.[63] Ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του επαναστάτη, ενώ ο ιστορικός Σπύρος Λουκάτος γράφει γι' αυτόν: «*Υπήρξε αδιαμφισβήτητα μια έντονα διεγερμένη συνείδηση της εποχής του. Από αυτόν ακριβώς το λόγο οι εκδηλώσεις του έφεραν τον ηφαιστειακό και όργιλο χαρακτήρα του. Χτύπησε ανελέητα την αδικία και την εκμετάλλευση. Κατακεραύνωσε το διεφθαρμένο καθεστώς της εποχής του. Αγωνίσθηκε μέχρι τέλους με συνέπεια για την Εθνική Ανεξαρτησία της χώρας, τη Λαϊκή Κυριαρχία και την Ειρήνη, ανοίγοντας ως πρωτοσοσιαλιστής νέους ελπιδοφόρους ορίζοντες και εξόδους της Πατρίδας μας από το πολιτικό, οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό τέλμα της εποχής τους.»*[64]

Στην περιοχή της Θεσσαλίας βρέθηκε το 1906 όταν και εγκαταστάθηκε στο αγρόκτημα του συγγενή του Γ. Σκιαδαρέση, ομογενή από τη Ρουμανία που βρισκόταν στον Πυργετό της Λάρισας.[65] Ξεκινώντας από τον Πυργετό, κάθε μέρα έκανε περιοδείες ειρηνικά σε όλο το Θεσσαλικό κάμπο.[66] Μέσα από τις ομιλίες του από τη μία πλευρά ασκούσε σκληρή κριτική στην καταπίεση και την αρπακτική τακτική των τσιφλικάδων, ενώ από την άλλη παρότρυνε και προέτρεπε τους κολίγους να υπερασπιστούν το αδιαμφισβήτητο δικαίωμα που είχαν επάνω στη γη των προγόνων τους.[67] Αυτό το φλογερό κήρυγμα ήταν που απλώθηκε γρήγορα και ταυτόχρονα σε όλα τα χωριά του κάμπου και αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη για τις εξεγέρσεις των σκλάβων αγροτών.[68]

Όπως ήταν φυσικό οι ενέργειές του αυτές προκάλεσαν θύελλα αντιδράσεων στις τάξεις των τσιφλικάδων οι οποίοι αποφάσισαν λοιπόν να τον εξοντώσουν. Και το πέτυχαν καθώς διέθεταν και τα χρήματα, άλλα και τον τρόπο να βρουν εύκολα κακοποιούς που θα έκανα αυτή τη δουλειά.[69] Το βράδυ της 8ης του Μάρτη, ημέρα Πέμπτη έλαβε χώρα η δολοφονία του Αντύπα. Εκτελεστής του σχεδίου και δολοφόνος ήταν ο Γιάννης Κυριάκος, ο οποίος αποτελούσε τον έμπιστο επιστάτη του

[61] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ148.
[62] Στο ίδιο.
[63] Στο ίδιο.
[64] Αρσενίου, ο.π., σ185.
[65] Στο ίδιο.
[66] Στο ίδιο.
[67] Στο ίδιο.
[68] Στο ίδιο.
[69] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ159.

Αριστείδη Μεταξά, τσιφλικά ενός γειτονικού χωριού, του Ομολίου Λάρισας. Στο εν λόγω χωριό βρίσκεται και ο τάφος του Μαρίνου Αντύπα.[70] Ο δολοφόνος τον πυροβόλησε άνανδρα από πίσω και ο Αντύπας σωριάστηκε νεκρός. Παρόλα αυτά οι τσιφλικάδες δεν βρήκαν την ηρεμία τους.[71] Η δολοφονία του συγκλόνισε τον αγροτικό κόσμο και έπαιξε καταλυτικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις του αγροτικού κινήματος.

2. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ

Ο Χαρίλαος Τρικούπης σε μια από τις ομιλίες του στη Βουλή υποστήριξε πως «*δεν υφίσταται αγροτικόν ζήτημα Θεσσαλίας – Άρτης*». Η θέση αυτή ταυτιζόταν με την πεποίθηση των τσιφλικάδων οι οποίοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους πραγματικούς ιδιοκτήτες της γης.[72] Η πολιτική αυτή της υποστήριξης, του Τρικούπη απέναντι στους μεγάλους γαιοκτήμονες επιβλήθηκε με βάση το γενικότερο πρόγραμμα εκσυγχρονιστικής πολιτικής που επέλεξε ο Έλληνας πολιτικός. Απώτερος σκοπός ήταν ο εξευρωπαϊσμός και η βελτίωση των συνθηκών ζωής των Ελλήνων πολιτών, αν και τελικά δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Αντίθετα, η συγκεκριμένη πολιτική υπήρξε καταστροφική τόσο για τον αγροτικό πληθυσμό του θεσσαλικού κάμπου, όσο και για το σύνολο του πληθυσμού της χώρας.[73]

Κατά τον 20ο αιώνα, υπήρξαν τσιφλίκια τα οποία παραχωρήθηκαν μέσω διαθήκης από τους κατόχους τους στο ελληνικό κράτος (Ζάππας- Στεφάνοβικ). Στις συγκεκριμένες εκτάσεις εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες που προήλθαν από την Ανατολική Ρωμυλία και τη Ρουμανία.[74] Η κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη τον Οκτώβριο του 1906, μέσα από το νομοσχέδιο «Περί Μορτής εν Θεσσαλία», αναγνώρισε την απόλυτη κυριότητα του μεγαλογαιοκτήμονα επί πάντων, καθιστόντας τους κολίγους ουσιαστικά σκλάβους.[75]

Οι αγρότες αυτό που έκαναν, ήταν να ιδρύσουν Αγροτικούς Συλλόγους και Γεωργικούς Συνδέσμους. Μέσα από αυτούς οργανώνουν συλλαλητήρια για να αναδείξουν το πρόβλημα και να προωθήσουν το αίτημά τους για την δίκαιη διανομή της

---

[70] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ28.
[71] Στο ίδιο.
[72] Αρσενίου, ο.π., σ42-51.
[73] Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικό Ζήτημα και Αγροτικό Κίνημα. Θεσσαλία 1881-1923,* Αθήνα 2005, σ83-84.
[74] Αρσενίου, ο.π., σ126.
[75] Στο ίδιο.

γης.[76] Η προσπάθεια για να διευθετηθεί το μεγάλο ζήτημα της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών στον θεσσαλικό χώρο είχε ξεκινήσει ήδη από το 1907 μέσω της θέσπισης νόμων, οι οποίοι προέβλεπαν την εκούσια και όχι αναγκαστική απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών, με σκοπό να αποκατασταθούν οι ακτήμονες. Αυτό το γεγονός οδήγησε στην εξαγορά συνολικής έκτασης 1.060.000 στρεμμάτων.[77]

Το 1909 λαμβάνει χώρα το κίνημα στο Γουδί, με το οποίο μπορούμε να πούμε πως εκφράστηκε η δυσαρέσκεια της κοινωνίας απέναντι στα Ανάκτορα και τα παλαιά κόμματα. Το κίνημα επιτάχυνε τις αγωνιστικές διεκδικήσεις των αγροτών και τις επόμενες ενέργειες τους. Οι αγρότες άρχισαν να συνδέονται με την τοπική αυτοδιοίκηση, τα εργατικά κέντρα, καθώς και τις επαγγελματοβιοτεχνικές συντεχνίες, αναζητώντας μια ευρύτερη έκφραση αλληλεγγύης.[78]

Μέσα από την οργάνωσή τους σε συλλόγους και συνδέσμους οι αγρότες ετοίμασαν τις επόμενες δράσεις τους, όπως στην Καρδίτσα στις 22/5/1909 με επικεφαλή τον Δημήτριο Μπούσδρα, αλλά και στη Λάρισα με τα Φάρσαλα. Βασικό αίτημα και στόχος ήταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών.[79] Ο θεσσαλικός γίγαντας είχε αρχίσει να ξυπνάει από το λήθαργό του. Στα τσιφλικοχώρια εκείνο που επικρατούσε ήταν οργανωτικός οργασμός.

Στην κεντρική πλατεία της Καρδίτσας πραγματοποιήθηκε στις 16 Σεπτεμβρίου του 1909, η μεγάλη παγκαρδιτσιώτικη συγκέντρωση, η οποία οργανώθηκε από το Γεωργικό Σύλλογο.[80] Σε μια ενθουσιώδη ατμόσφαιρα έγινε ανάλυση των σκοπών και των επιδιώξεων του συλλόγου με βασικό αίτημα την απαλλοτρίωση των μεγάλων γαιοκτησιών. Οι Θεσσαλοί αγρότες με την ακλόνητο αίσθημα του αδικημένου δεν άφησαν καμία ευκαιρία να πάει χαμένη, εκδηλώνοντας την αγροτική τους ιδέα που περιλάμβανε μέσα της όλο το προοδευτικό και φιλελεύθερο πνεύμα της εποχής όπως μεταφερόταν από την πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, αλλά και το εξωτερικό.[81] Ταυτόχρονα με την εξέγερση των αγροτών στην Καρδίτσα, αγρότες από την περιοχή του Πηλίου εξεγέρθηκαν κάνοντας πορεία με μαύρες σημαίες προς το Βόλο. Εκείνο που ζητούσαν ήταν η κατάργηση της δεκάτης του λαδιού.[82]

Τόσο η συγκέντρωση στη Καρδίτσα, όσο και οι μετέπειτα συσκέψεις στο Κέριο και στους Καμινάδες προετοίμασαν το πρώτο μεγάλο συλλαλητήριο το οποίο διεξήχθη

---

[76] Αρσενίου, ο.π., σ126-127.
[77] Αρώνη-Τσίχλη, ο.π., σ112.
[78] Αρσενίου, ο.π., σ227.
[79] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ175.
[80] Στο ίδιο.
[81] Στο ίδιο.
[82] Στο ίδιο.

στο γυμναστήριο της Καρδίτσας στις 4 Ιανουαρίου 1910[83]. Στο εν λόγω συλλαλητήριο στάλθηκε από του αγρότες το σαφές μήνυμα προς το κράτος, αλλά και προς τους τσιφλικάδες, η απόφασή τους να διεκδικήσουν με κάθε κόστος τα ιδανικά τους.[84]

Ο πρόεδρος του Γεωργικού Συλλόγου της Καρδίτσας, Δ. Μπούσδρας, στις 7 Ιανουαρίου του 1910 με επιστολή του στον αρχηγό του Στρατιωτικού Συνδέσμου Νικόλαο Ζορμπά, περιέγραφε τις τραγικές συνθήκες στις οποίες ζούσαν οι αγρότες του θεσσαλικού κάμπου και ζητούσε παράλληλα την βοήθειά του. Εάν τα αιτήματα των αγροτών ικανοποιούνταν, τότε το κράτος θα έλυνε και το πρόβλημα της σιτάρκειάς του, σύμφωνα με τον Δ. Μπούσδρα. Ο Ζορμπάς παρότι γνώριζε καλά το αγροτικό ζήτημα, έχοντας υπηρετήσει ως αξιωματικός για αρκετά χρόνια στον θεσσαλικό χώρο, επιχείρησε να τον αποφύγει μέσα από την απάντησή του, η οποία εμπεριείχε σαφή πολιτική κατεύθυνση.[85] Ωστόσο συνέστησε στους αγωνιστές να συνεχίσουν να μάχονται ώστε να ασκήσουν μεγαλύτερη πίεση στο πολιτικό σύστημα που αντιτίθετο στις απαλλοτριώσεις.[86] Η Καρδίτσα αποτελούσε εκείνη την περίοδο την καρδιά του αγροτικού κινήματος. Έτσι με βασικό μέλημα την επιτυχία των επιδιώξεών τους οι κινηματίες έστειλαν στις άλλες πόλεις αντιπροσώπους.[87] Παράλληλα ο πρόεδρος Δ. Μπούσδρας βρέθηκε στα Τρίκαλα όπου και συναντήθηκε με τον πρόεδρο του τοπικού Αγροτικού Συλλόγου, Γεώργιο Σπυρόπουλο και τον γιατρό Φώτη Παπανικολάου, ο οποίος ήταν ένας ιδιαίτερα δραστήριος και μαχητικός αγωνιστής.[88]

Στην Καρδίτσα πραγματοποιήθηκε και δεύτερο μεγάλο συλλαλητήριο στις 20 Ιανουαρίου 1910, όπου η παρουσία του κόσμου ήταν και πάλι μεγαλειώδης παρά τις δύσκολες καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν.[89] Στο συλλαλητήριο πάρθηκε η απόφαση να συνεχιστεί ο αγώνας και δόθηκε ψήφισμα προς την κυβέρνηση, το οποίο απαιτούσε την κατάθεση νομοσχεδίου στη Βουλή για την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Επιπρόσθετα ενέκρινε την πρόταση που είχε κάνει ο αγωνιστής και δικηγόρος Κ. Σταμούλης και αφορούσε τη διοργάνωση Πανθεσσαλικού Συνεδρίου. Κατόπιν αυτού υπήρξε επίσκεψη όλων των θεσσαλικών πόλεων από τους Καρδιτσιώτες αγωνιστές, ώστε να υπάρξει ενημέρωση προς τους αγρότες των περιοχών αυτών.[90]

Την περιοχή των Τρικάλων επισκέφτηκε αυτοπροσώπως ο Δ. Μπούσδρας και σε συνεργασία με τους τοπικούς άρχοντες πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο στις 7

[83] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ175.
[84] Στο ίδιο.
[85] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.
[86] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ176.
[87] Στο ίδιο.
[88] Στο ίδιο.
[89] Αρσενίου, ο.π., σ218.
[90] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.

Φεβρουαρίου 1910. Και στο συλλαλητήριο των Τρικάλων υπήρξε έγκριση του αιτήματος για συνταγματική απαλλοτρίωση και διενέργεια Πανθεσσαλικού Συνεδρίου.[91] Στην περιοχή της Λάρισας βρέθηκε ο Ευθύμιος Μπαζής, τσαγκάρης στο επάγγελμα και ο Δημήτριος Παπαδήμος, πρώην δήμαρχος Φύλλου. Επισκέφτηκαν πολλά από τα χωριά της ανατολικής Θεσσαλίας πριν φτάσουν στη Λάρισα, παρακινώντας τους κατοίκους να οργανωθούν και να αγωνιστούν.[92] Στη Λάρισα πρωτοστάτες των κινητοποιήσεων ήταν οι δήμαρχοι Κρανώνος, Συκουρίου, Φακίου, Ογχήστου και Αρμενίου, ο πρώην δήμαρχος Αμπελακίων καθώς και δικηγόροι, γιατροί και προύχοντες.[93] Τελικά αποφασίστηκε σαν πραγματοποιηθεί συλλαλητήριο και στη Λάρισα την ίδια ημερομηνία με αυτό των Τρικάλων.[94] Στην περιοχή του Βόλου υπήρξε συνάντηση των απεσταλμένων από την Καρδίτσα με τους εκπροσώπους του τοπικού αγροτικού κινήματος, καθώς και με μέλη των εργατικών σωματείων. Στο συλλαλητήριο της 7ης Φεβρουαρίου επίσης εκδόθηκε ψήφισμα το οποίο εξέφραζε την απαίτηση για συνταγματική απαλλοτρίωση.[95] Ανάλογα συλλαλητήρια έλαβαν χώρα σε Βελεστίνο και Φάρσαλα.

Η Πανθεσσαλική επιτροπή με επικεφαλή τον Δ. Μπούσδρα δημιουργήθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1910 και τις επόμενες ημέρες βρέθηκε στην Αθήνα, όπου και συνέταξε το πρόγραμμα δράσης της. Έτσι λοιπόν, λίγες μέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 19 και 20 Φεβρουαρίου η Επιτροπή επισκέφθηκε αρχικά τον πρωθυπουργό της χώρας, Στέφανο Δραγούμη και στη συνέχεια τους αρχηγούς όλων των κομμάτων και τους μίλησε για το σοβαρό αγροτικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η χώρα. Η αντίδραση όλων δεν ήταν η επιθυμητή.[96] Η κυβέρνηση του Δραγούμη δεν έδειξε ιδιαίτερη προθυμία να εισακούσει τα αιτήματα της Επιτροπής και να δώσει κάποια λύση στο αγροτικό πρόβλημα.[97] Όπως ισχυρίστηκε η επίλυση του εν λόγω προβλήματος δεν αποτελούσε εκείνη τη στιγμή άμεση ανάγκη και θα έπρεπε πρώτα απ' όλα να υπάρξει μια εμπεριστατωμένη μελέτη.[98] Είναι γεγονός πως το πρόβλημα εκείνης της περιόδου δεν ήταν μόνο αγροτικό. Η χώρα είχε να αντιμετωπίσει ένα γενικότερο κοινωνικοπολιτικό πρόβλημα, που μέσα από την κατάσταση στην αγροτιά εξέπεμπε ευρύτερα μηνύματα. Μηνύματα τα οποία μπορούσαν να έχουν σοβαρές παρενέργειες και στις υπόλοιπες τάξεις των εργαζομένων, που έβλεπαν την απαράδεκτη στάση της κυβέρνησης απέναντι στο αγροτικό πρόβλημα.[99]

---

[91] Αρσενίου, ο.π., σ218.
[92] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ178.
[93] Στο ίδιο.
[94] Στο ίδιο.
[95] Στο ίδιο, σ179.
[96] Στο ίδιο.
[97] Στο ίδιο.
[98] Στο ίδιο.
[99] Στο ίδιο.

Στη Βουλή υπήρξε σχετική συζήτηση για το Αγροτικό Ζήτημα στις 23 Φεβρουαρίου.[100] Στη συζήτηση ανέβηκαν ιδιαίτερα οι τόνοι και την προκάλεσαν οι Θεσσαλοί βουλευτές. Το αίτημα των αγροτών αντιμετωπίστηκε με αδιαφορία σε γενικές γραμμές με αποτέλεσμα η Πανθεσσαλική Επιτροπή, να επιστρέψει στη Θεσσαλία μέσα σε κλίμα απογοήτευσης και αγανάκτησης. Επόμενος στόχος ήταν η κινητοποίηση του αγροτικού κόσμου με σκοπό να εξαναγκαστεί η κυβέρνηση να δράσει και να πάρει μέτρα υπέρ των αγροτών.[101]

Έτσι και έγινε. Στις 27 Φεβρουαρίου 1910 η πόλη της Καρδίτσας και οι γύρω περιοχές της ξεσηκώθηκαν. Οι αγρότες καβάλα στα άλογά τους αλλά και πεζοί, έχοντας στα χέρια μαύρες σημαίες και μερικοί απ' αυτούς μάλιστα οπλισμένοι, εισήλθαν στην πόλη της οποίας η κεντρική πλατεία γέμισε με αρκετές χιλιάδες κολίγους.[102] Από την κεντρική πλατεία στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς τον σιδηροδρομικό σταθμό όπου και σταμάτησαν το τρένο. Κατά την μετάβαση τους στο σταθμό, σύμφωνα με την εφημερίδα «Θάρρος» των Τρικάλων, σκοτώθηκε μετά από πυροβολισμό ενός χωροφύλακα ο Χρίστος Σάλτας, πρωτομάρτυρας της αγροτικής εξέγερσης.[103] Μετά από αυτό το έγκλημα ο κόσμος προχώρησε σε νέα συγκέντρωση στην πλατεία της πόλης με το κλίμα να είναι ιδιαίτερα τεταμένο. Οι ηγέτες του ξεσηκωμού μίλησαν στους συγκεντρωμένους και απέστειλαν στην κυβέρνηση Ψήφισμα, μέσα από το οποίο ζητούσαν την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών.[104] Η αντίδραση των αρχών ήταν να προχωρήσουν σε συλλήψεις κατά τη διάρκεια του συλλαλητηρίου. Ο Γ. Καραϊσκάκης, βουλευτής του νομού Καρδίτσας και εγγονός του ήρωα της επανάστασης, απέστειλε τηλεγράφημα αναφέροντας: *«Κατάστασις εν υπαίθρω λίαν κρίσιμος. Σύσσωμος ο λαός ελπίζει. Ποιούμεθα έκκλησιν εις πατριωτισμόν. Ίνα επιληφθήτε ευνοϊκής λύσεως Αγροτικού ζητήματος. Αναμένομεν εντός βραχέος διαστήματος απάντησιν».*[105]

Μέσα στην ίδια μέρα έγιναν συγκεντρώσεις-συλλαλητήρια στις Σοφάδες και τα Τρίκαλα. Στο άκουσμα του ξεσηκωμού των κολίγων η κυβέρνηση τρομοκρατήθηκε και προέβη στη διαταγή μετακίνησης μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων στη Θεσσαλία.[106] Παράλληλα επιχείρησε να υποβαθμίσει τις εξεγέρσεις των αγροτών, προσδιορίζοντας τους σαν μια μικρή μερίδα ανθρώπων που προκαλούσαν ταραχές.[107] Την 1η Μαρτίου 1910, αγρότες από τα χωριά της περιοχής του Δήμου Φύλλου, από την ευρύτερη περιοχή

[100] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ180.
[101] Στο ίδιο.
[102] Αρσενίου, ο.π., σ226.
[103] Στο ίδιο.
[104] Στο ίδιο.
[105] Γιώργος Καρανικόλας, "Κιλελέρ", Αθήνα 1980, σ55.
[106] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ181.
[107] Στο ίδιο.

της Καρδίτσας κατευθύνθηκαν οπλισμένοι με αγροτικά εργαλεία και όπλα προς τον σιδηροδρομικό σταθμό. Αφού σταμάτησαν το τρένο για περισσότερο από μια ώρα απειλούσαν πως αν δε γίνει η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών θα προχωρούσαν στην καταστροφή της σιδηροδρομικής γραμμής.[108]

Είναι γεγονός πως μέσα διάστημα μικρότερο των πέντε μηνών έλαβαν χώρα πολλά συλλαλητήρια και συσκέψεις στις Θεσσαλικές πόλεις. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η συγκρότηση της Πανθεσσαλικής Επιτροπής Αγώνα στην οποία συμμετείχαν περίπου 300 μέλη.[109] Τα μέλη της ήταν δήμαρχοι νυν και πρώην, απλοί αγρότες, γιατροί, δικηγόροι, εργάτες, έμποροι, αλλά και κάποιοι ιερείς που ένωσαν τις δυνάμεις του για το δίκαιο του αγώνα.

3. Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ

Η Πανθεσσαλική Επιτροπή συνεχίζοντας τον αγώνα, αποφάσισε την πραγματοποίηση συλλαλητηρίου με δυναμική κινητοποίηση και συγκέντρωση των αγροτών στην πλατεία Θέμιδος της Λάρισας. Η ημερομηνία που δόθηκε το ραντεβού ήταν η 6η Μαρτίου 1910 και το αίτημα που κυριαρχούσε ήταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Παραμονές του μεγάλου πανθεσσαλικού συλλαλητηρίου επικρατούσε γενικός αναβρασμός στη Θεσσαλία. Είναι χαρακτηριστικό πως τις προηγούμενες μέρες διοργανώθηκαν αρκετές κινητοποιήσεις σε διάφορα μέση του θεσσαλικού κάμπου.[110] Στα Ορφανά Καρδίτσας οπλισμένοι αγρότες ακινητοποίησαν την αμαξοστοιχία για περίπου μισή ώρα έξω από το σταθμό, απειλώντας ότι θα καταστρέψουν τις γραμμές αν δεν ικανοποιούνταν το αίτημά τους που είχε να κάνει με την ψήφιση του νομοσχεδίου του Α. Αλεξανδρή σχετικά με τις απαλλοτριώσεις.[111] Επιπλέον στα χωριά Κόντου, Τσαχμάτ και Κρύα Βρύση υπήρξε πυρπολισμός αχυρώνων των τσιφλικάδων.[112] Στην περιοχή των Τρικάλων, οι κολίγοι απείλησαν πως θα κάψουν τις τουρκικές αποθήκες, ενώ στην Αθήνα η σύγχυση και η ταραχή ήταν έκδηλες.[113] Η εφημερίδα «ΩΡΑ», των Αθηνών έγραφε: *«Ιδιωτικά τηλεγραφήματα εκ Τρικάλων αγγέλλουν ότι οι χωρικοί ηπείλησαν να καύσουν τέσσερας αποθήκας ανήκουσας εις Τούκους. Τούτο πληροφορηθείς ο Τούρκος πρόξενος προέβη*

[108] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ181.
[109] Στο ίδιο.
[110] Στο ίδιο, σ185.
[111] Στο ίδιο.
[112] Αρώνη-Τσίχλη, ο.π., σ177.
[113] Στο ίδιο.

εις διαβήματα παρά τη Ελληνική Κυβέρνησει όπως ενεργήσει προς πρόληψιν των μελετωμένων υπό των χωρικών».[114]

Ο αθηναϊκός τύπος κυρίως μέσα από τις εφημερίδες «Εστία» και «Αθήναι», δεν έκρυβε πως ήταν με το μέρος των τσιφλικάδων. Η «Εστία» έγραφε: *«Κινδυνεύουμε με όσα γίνονται εν Θεσσαλία να προκαλέσωμεν επέμβασιν εξωτερικήν. Είναι καιρός να συνέλθωμεν και ν' αντιληφθώμεν ότι δεν είναι καιρός δια πειραματισμούς».*[115] Από την άλλη η «Αθήναι» που τότε ήταν και το όργανο της πιο μαύρης αντίδρασης, παίρνωντας σαφώς το μέρος της κυβέρνησης, τόνιζε στο φύλλο της 3ης Μαρτίου 1910: «*Η εν Θεσσαλία εξέγερσις, η παράλογος αλλά και όντως αντιπατριωτική κατά την περίοδον ταύτην του πολιτειακού ημών βίου, πρέπει να περισταλεί πάση θυσία… Ατυχώς όμως οι εξεγειρόμενοι πληθυσμοί αμαθών χωρικών όταν ευρίσκουσιν ελευθερία εκνόμου ενεργείας αποθρασύνονται και φυσικώς αι ελπίδες των στηρίζονται εις την δημιουργίαν ταραχών. Πάντως οφείλει η Κυβέρνησις να αποστείλη… Διότι από ημερών ήδη τα εν Θεσσαλία διαδραματιζόμενα εξαίρονται ως η έναρξις κοινωνικής επαναστάσεως, ο δ' αντίκτυπος ομοίων φαινομένων θ' αναφανή εντελέστερον αλλού ένθα και οι χωρικοί πληθυσμοί είνε από φύσεως θελληματικώτεροι και μάλλον προς κοινήν τίνα ενέργειαν».*[116]

Ο κύβος όμως είχε ήδη ριφθεί και τα πάντα ήταν έτοιμα για την μεγάλη εξέγερση. Ο ιστορικός Γιάννης Κορδάτος αναφέρει πως: *«Οι αγρότες από τα γύρω χωριά θα πηγαίνανε στη Λάρισα και εκεί θα εκδηλώνανε την απόφαση τους να επιβάλουν την απαλλοτρίωση. Από το πρωί άρχισαν να έρχονται από τα χωριά οι αγρότες. Πρώτα ήρθαν οι αγρότες των δήμων Συκουρίου και Ογχήστου. Δε θέλει ρώτημα ότι ο στρατός ήταν σε επιφυλακή και οι αρχές ανήσυχες»*[117]. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Αθανάσιου Μπλιάτσου που έζησε εκείνες τις συγκλονίστηκες στιγμές: *«Και μας είπαν ήρθε καιρός να ξεσηκωθείτε, να πάρετε τα χωράφια σας».* Ήδη λοιπόν από τις 9 το πρωί άρχισαν να καταφθάνουν στο χώρο συγκέντρωσης οι αγρότες μαζί και με τις ολιγομελείς αντιπροσωπείες των αγροτικών συλλόγων από τους υπόλοιπους νομούς της Θεσσαλίας.[118] Οι δρόμοι της πόλης και η

---

[114] *Ώρα*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[115] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ186.
[116] Στο ίδιο.
[117] Γιώργος Καρανικόλας, *Κιλελέρ- Με τα επίσημα πρακτικά των δυο ιστορικών δικών σκοπιμότητος Λαμίας-Χαλκίδας,* Αθήνα 1960, σ60.
[118] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.

κεντρική πλατεία σύντομα γέμισαν με κόσμο που πρόβαλαν τα αιτήματά τους ζητωκραυγάζοντας και τραγουδώντας.[119]

Τα γεγονότα στο σταθμό του Κιλελέρ

Ενόσω αυτά γινόταν στη Λάρισα, στο μικρό Κιλελέρ, το οποίο ήταν σημείο συγκέντρωσης, οι κολίγοι άρχισαν επίσης να καταφθάνουν στο σταθμό του, ώστε με το τρένο να πάνε στη Λάρισα.[120] Τίποτα δεν έδειχνε πως από εκεί θα ξεκινούσε το αιματοκύλισμα. Σύμφωνα με τον Γ. Κορδάτο, δεν κρατούσαν όπλα, ούτε προκαλούσαν, αλλά δεν έβγαζαν εισιτήριο. *«Τόσον καιρό μας εκμεταλλεύεται και μας γδύνει η Εταιρεία, φώναζαν, αυτή τη φορά όμως απαιτούμε να μας πάει δωρεάν στη Λάρισα»*[121]. Στο ίδιο τρένο έτυχε να ταξιδεύει και ο διευθυντής των Θεσσαλικών σιδηροδρόμων, Πολίτης, ο οποίος συνοδευόταν από το Γερμανό δημοσιογράφο Φίσερ.[122] Ο Πολίτης ακούγοντας πως οι κολίγοι δεν ήθελαν να πληρώσουν εισιτήριο διέταξε τους υπαλλήλους του τρένου να τους κατεβάσουν κάτω, χρησιμοποιώντας και απρεπείς εκφράσεις.[123] Οι κολίγοι αν και κατέβηκαν από το τρένο, αφού είδαν ότι υπήρχε και στρατός μέσα σε αυτό, πειράχτηκαν από τις βρισιές που δέχτηκαν από τον Πολίτη. Η συμπεριφορά του σε συνδυασμό με την άρνησή του να επιτρέψει στους αγρότες να επιβιβαστούν στο τρένο, είχε σαν αποτέλεσμα αυτοί να εξαγριωθούν και να αρχίσουν να λιθοβολούν το τρένο, προκαλώντας υλικές ζημιές και τρομοκρατώντας τους επιβάτες του.[124] Ο Δ. Μπασινός που ήταν αυτόπτης μάρτυρας περιγράφει: *«Ο μηχανοδηγός λοιπόν, άνοιξε τα ρουμπινέτα, για να φοβηθεί ο κόσμος… να φοβηθεί ο κόσμος και να φύγει από μπροστά».* Ένας άλλος αυτόπτης μάρτυρας, ο Α. Τζουρζουλής περιγράφει: «*Έρχονταν το τρένο από το Κιλελέρ και έριχναν ο στρατός… πυροβολούσαν και καθίσαμε στις γέφυρες, ώσπου πέρασε το τρένο και δε σταμάτησε στο σταθμό, προχώρησε για τη Λάρισα».*[125]

---

[119] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.
[120] Καρανικόλας, "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", Αθήνα 1960, σ60.
[121] Στο ίδιο.
[122] Στο ίδιο.
[123] Στο ίδιο.
[124] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.
[125] Στο ίδιο.

Μέσα σε αυτό το έντονο κλίμα αποδοκιμασιών και λιθοβολισμού, το τρένο συνέχισε τη διαδρομή του, αλλά σε λιγότερο από ένα χιλιόμετρο μακριά, μια άλλη ομάδα αγροτών περίπου 800 ατόμων επιχείρησε να σταματήσει το τρένο εκ νέου. Το σκηνικό ήταν παρόμοιο με την προηγούμενη στάση, γεγονός που οδήγησε τον επικεφαλή της στρατιωτικής δύναμης που βρισκόταν στο τρένο, να δώσει εντολή στους στρατιώτες να πυροβολήσουν στον αέρα για εκφοβισμό.[126] Ο Πολίτης άρχισε πάλι να βρίζει, οι συγκεντρωμένοι αγρότες όμως δεν πτοήθηκαν. Αντιθέτως η ένταση κορυφώθηκε με τους εξαγριωμένους χωρικούς να προβαίνουν σε νέο λιθοβολισμό της αμαξοστοιχίας.[127] Καθώς ο συρμός ξεκίνησε πάλι, κάποιοι ένοπλοι άνοιξαν πυρ κατά του πλήθους, με αποτέλεσμα τον θανάσιμο τραυματισμό των αγροτών Αντωνίου Δημητρίου και Στέφανου Ακριβούση ή Ευαγγέλου, ενώ την ίδια στιγμή αρκετοί ακόμα αγρότες τραυματίστηκαν.[128] Ο Βασίλειος Δραγατζίκης που έφτασε στο σημείο των ταραχών μετά από λίγα λεπτά περιγράφει:

«Ήμουν στο σχολείο και μόλις ακούσαμε τους πυροβολισμούς ήρθαμε όλα τα παιδιά εδώ μέσα να δούμε τι γίνεται και κάτω εδώ ήταν τρεις σκοτωμένοι και ένας τραυματίας».

Κατά την δεκαετία του ’50 ανεγέρθηκε προς τιμήν των αγροτών που έχασαν τη ζωή τους στο σταθμό του Κιλελέρ ένα μικρό μνημείο, με ένα μικρό μαρμάρινο σταυρό και γραμμένα τα ονόματα των Αντωνίου Φημητρίου, Αθανασίου Σαρτζελαριώτη και Στέφανου Ακριβούση. Κάθε χρόνο και για περίπου μισό αιώνα στον χώρο αυτό τελούνταν το ετήσιο αγροτικό μνημόσυνο με σύσσωμη την πολιτική ηγεσία της χώρας να παρίσταται, όπως και χιλιάδες αγρότες από όλη την Ελλάδα.[129] Λίγο πιο κάτω, στις 12 Οκτωβρίου δημιουργήθηκε νέο μεγαλύτερο και επιβλητικότερο μνημείο με ανδριάντα που παριστάνει αγρότη κολίγο που φοράει τραγιάσκα και στα χέρια του κρατά μια κοσιά.[130]

---

[126] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ29.
[127] Στο ίδιο, σ30.
[128] Στο ίδιο.
[129] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ189.
[130] Στο ίδιο.

Τα γεγονότα στο σταθμό του Τσουλάρ

Το τρένο συνέχισε την πορεία του φθάνοντας στον σιδηροδρομικό σταθμό του Τσουλάρ, τη σημερινή Μελία. Στο Τσουλάρ περίμενε μια άλλη ομάδα αγροτών που ήθελε να μεταβεί στη Λάρισα για το συλλαλητήριο. Ο μηχανοδηγός της αμαξοστοιχίας βλέποντας το πλήθος και υπακούοντας στη σχετική διαταγή συνέχισε την πορεία του τρένου χωρίς να σταματήσει.[131] Ακολουθεί νέος πετροπόλεμος και μια επανάληψη των επεισοδίων που διαδραματίστηκαν πριν λίγες στιγμές στο Κιλελέρ, με τους στρατιώτες να ανοίγουν εκ νέου πυρ κατά του πλήθους. Το αποτέλεσμα ήταν να σκοτωθεί ο αγρότης από το Σαρτζελάρ(η σημερινή Γλαύκη), Αθανάσιος Μπουκουβάλας ή Σερτζελαριώτης και να τραυματιστούν 15 ακόμη αγρότες.[132] Οι τραυματίες μεταφέρθηκαν στο κοντινό χωριό Χάλκη, όπου και δέχτηκαν τις πρώτες βοήθειες.[133] Το τρένο μισοκατεστραμένο προχώρησε και μετά βίας κατάφερε να φύγει μέσα στον πετροπόλεμο, ενώ οι σφαίρες εξακολουθούσαν να πέφτουν.[134]

Ο τρόπος με τον οποίο αντέδρασε η στρατιωτική δύναμη στο Κιλελέρ και το Τσουλάρ, φανέρωνε και τις προθέσεις τις πολιτείας να προβεί σε καταστολή των αγροτικών κινητοποιήσεων με τρόπο βίαιο και αυταρχικό. Δεν χωρούσε καμία αμφιβολία πως το κράτος συμπορευόταν με το μέρος των τσιφλικάδων και είχε αποφασίσει πως θα υπερασπιστεί τα συμφέροντά τους με κάθε κόστος. Οι ενέργειες, τόσο του διευθυντή των θεσσαλικών σιδηροδρόμων Α. Πολίτη, όσο και του επικεφαλή αξιωματικού που βρισκόταν στο τρένο, αποσκοπούσαν ξεκάθαρα στο να εμποδίσουν την μετάβαση των αγροτών στο συλλαλητήριο.[135]

Το συλλαλητήριο της Λάρισας

Στη Λάρισα δεν άργησε να μαθευτεί η δολοφονική επίθεση με τους συγκεντρωμένους αγρότες από τα γύρω χωριά να αρχίζουν να διαμαρτύρονται.[136] Οι

---

[131] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ189.
[132] Στο ίδιο, σ191.
[133] Στο ίδιο.
[134] Καρανικόλας, "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", σ62.
[135] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ191.
[136] Καρανικόλας, "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", σ63.

περιπολίες από την άλλη φώναζαν στο πλήθος να διαλυθεί. Στην κεντρική πλατεία της πόλης ξαφνικά διαταράχτηκε η τάξη και η ασφάλεια που επικρατούσε όταν έφτασε μια νέα πληροφορία, πως οι στρατιωτικές δυνάμεις στην οδό Φαρσάλων δεν επέτρεπαν στους αγρότες που κατέφθαναν από τη Νίκαια να εισέλθουν στην πόλη.[137] Ξαφνικά ένα μεγάλο κομμάτι των διαδηλωτών κατευθύνθηκε γρήγορα προς την οδό Φαρσάλων με σκοπό την μεγαλύτερη άσκηση πίεσης προς το στρατό, που θα οδηγούσε στην είσοδο των χωρικών στην πόλη.[138] Στον χαμό που άρχισε να επικρατεί ο επικεφαλής της ίλης ιππικού Φ. Πηχέων που ήταν υπεύθυνος για τη φύλαξη της εισόδου, έδωσε διαταγή στους στρατιώτες του να αποκρούσουν το πλήθος χρησιμοποιώντας τα ξίφη και τα όπλα τους.[139] Ο Α. Μπλιάτσιος διηγείται εκείνες τις στιγμές: *«Λέει, στοπ λέει. Τι τρέχει, λέμε εμείς… Κανένας δε θα πάει στη Λάρισα, δε θα πατήσετε στη Λάρισα. Θα πατήσετε τότε και μόνον, όταν εγώ γίνω γέφυρα…Εμείς δεν ακούσαμε. Προχωρούμε καμία διακοσαριά μέτρα και κάνει επέλαση αυτός. Επέλαση μέσα στην ομάδα, στη συγκέντρωση. Εμείς να φυλαγόμαστε από τα άλογα και οι ιππείς να φυλάγονται από εμάς. Λοιπόν εκεί πέρα, έναν τον πάτησε το άλογο. Θέλησε να το χτυπήσει το άλογο και τον πυροβόλησε ο ιππεύς και τον σκότωσε. Αυτός ήταν ο Αποστόλης ο Μπατάλας ο λεγόμενος, ένα παλικάρι δυο μέτρα ύψος, παλικάρι».*

Οι αγρότες από την άλλη πλευρά δεν πτοήθηκαν από την αντίδραση του στρατού και κατάφεραν να κατευθυνθούν μαζικά προς το κέντρο της πόλης. Παρόλα αυτά ο αγρότης Αποστόλης Μπατάλας από τη Νίκαια τραυματίστηκε σοβαρά και λίγο αργότερα έχασε τη ζωή του, ανεβάζοντας τον αριθμό των νεκρών.[140] Το τραγικό της ιστορίας είχε να κάνει με το γεγονός ότι στη φρουρά του ιππικού που ενεπλάκη στη σύρραξη βρισκόταν ο αδερφός του Γιώργος Μπατάλας, ο οποίος υπηρετούσε σαν δεκανέας.[141]

Στην κεντρική πλατεία της Λάρισας, διαδραματίστηκε η επόμενη πράξη του δράματος. Οι χιλιάδες των αγροτών που είχαν συγκεντρωθεί, ανεμίζοντας τις κόκκινες και μαύρες σημαίες, μέσα από ιαχές και συνθήματα ζητούσαν από την ελληνική Βουλή να ψηφιστεί νόμος για τις απαλλοτριώσεις.[142] Για αρκετή ώρα επικράτησε αναστάτωση και αταξία με τη στρατιωτική δύναμη να προσπαθεί να

---

[137] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ30.
[138] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ192.
[139] Στο ίδιο.
[140] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ192.
[141] Στο ίδιο.
[142] Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, "Κιλελέρ", τόμος 17, Αθήνα 2001, σ106.

επιβάλει την τάξη χρησιμοποιώντας όπως και προηγουμένως τα όπλα και τα ξίφη. Από τη συμπλοκή δεν έλειψαν οι τραυματίες και απ' τις δύο πλευρές.

Τελικώς περίπου στις 3μμ, οι αρχές της πόλης σε σύσκεψη που έγινε στη Νομαρχία, πήραν την απόφαση να επιτρέψουν την πραγματοποίηση του συλλαλητηρίου με βασική προϋπόθεση να μην γίνουν άλλα έκτροπα.[143] Με την ανακοίνωση της απόφασης οι αγρότες βρέθηκαν κάτω από τη λέσχη Ασλάνη. Στον εξώστη της Λέσχης βρέθηκε ο Γ. Σχοινάς για να τους μιλήσει, ζητώντας από τη Βουλή να προχωρήσει σε ψήφιση του νομοσχέδιου του βουλευτή Καρδίτσας Απ. Αλεξανδρή για τις απαλλοτριώσεις. Το συλλαλητήριο έληξε με την ανάγνωση ψηφίσματος το οποίο στη συνέχεια στάλθηκε και στη Βουλή.

4. Ο ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΚΙΛΕΛΕΡ

Τα συγκλονιστικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στους σιδηροδρομικούς σταθμούς του Κιλελέρ και του Τσουλάρ, καθώς και στην πόλη της Λάρισας και συντάραξαν το πανελλήνιο, καλύφθηκαν δημοσιογραφικά από τον τύπο της εποχής. Όπως είναι λογικό οι εφημερίδες τοποθετήθηκαν πάνω στο θέμα σύμφωνα με τον ιδεολογικό χώρο τον οποίο εκπροσωπούσε η καθεμιά. Σε γενικές γραμμές όμως, το μεγαλύτερο κομμάτι του Θεσσαλικού και του Αθηναϊκού τύπου πήρε το μέρος των αγροτών και βοήθησε σε μεγάλο βαθμό στο να κατανοήσει η κοινή γνώμη το δίκαιο αίτημα των κολίγων.[144]

Εφημερίδα «ΘΕΣΣΑΛΙΑ»

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή από τον ανταποκριτή της εφημερίδας «Θεσσαλία» του Βόλου στις 7 Μαρτίου 1910, μια μέρα μετά τα γεγονότα που περιγράφει τα ακόλουθα:

Λάρισα, 6 Μαρτίου(Του μόνιμου ανταποκριτή μας).

«*Η σημερινή ημέρα ήτο ταραχωδέστατη και πρωτοφανής εις τα χρονικά της Λαρίσης. Αι λαβούσαι χώραν αοματηραί σκηναί, ο αναβρασμός και η έξαψις των χωρικών, τα έκτακτα μέτρα των αρχών, προσδώσαντα στρατοκρατικήν όψιν εις την*

[143] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ194.
[144] Καρανικόλας, "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", σ79.

πόλιν μας, παρέσχον ένα απερίγραπτον θέαμα, όπερ θα μείνη ανεξάλειπτον εις τη μνήμην μας».[145]

Και συνεχίζει περιγράφοντας αρχικά την άφιξη των αγροτών από τις διάφορες περιοχές γύρω από την πόλη της Λάρισας:

«Από της 9ης π.μ. ήρξαντο οι χωρικοί προσερχόμενοι εις την πόλιν μας, συσσωματωμένοι εις μεγάλας ομάδας, πεζοί και έφιπποι, με ερυθράς και μαύρας σημαίας, μεταξύ των οποίων κάπου-κάπου διεκρίνετο και καμία κυανόλευκος. Τα εθνικά μας χρώματα δεν είχον θέσιν βεβαίως εις την συνάθροισιν αυτήν που την διείπεν η ερυθρά αγανάκτησις και η μαυρίλα της απελπισίας και της φρικώδους καταπτώσεως εις ην ευρίσκονται οι γεωργικοί μας πληθυσμοί.

Οι προσερχόμενοι διέσχιζον τας οδούς της πόλεως ζητωκραυγάζοντες υπέρ της απελευθερώσεως των και της απαλλοτριώσεως της Θεσσαλικής γης. Εις τους πρώτους εκ του πλησίον του σιδηροδρομικού σταθμού ελθόντας αγρότας δια της πρωινής αμαξοστοιχίας προστίθενται οι χωρικοί του δήμου Κρανώνος μετά ερυθρών και μάυρων σημαιών, οίτινες με βροντώδεις ζητωκραυγές υπέρ των αγροτικών δικαίων παρευλάνουν ανά την αγορά.

Ολίγοι αργότερον καταφθάνουν επί κάρρων οι χωρικοί του δήμου Ογχήστου και Συκουρίου έχοντες επί της κεφαλής τον αντιπροσώπον του «Κοινού Θεσσαλών» κ. Γ. Σχοινάν, φοιτητήν. Οι γεωργοί ούτοι, εν επιβλητική παρέλασει ζητωκραυγάζοντες και επευφημούμενοι, προχωρούν εις την πλατείαν εν πλήρει τάξει, χωρίς την παραμικράν να δώσουν αφορμήν προς διατάραξιν της τάξεως, ενώ ταυτοχρόνως σχεδόν και κατά τον αυτόν τρόπον προσέρχονται και οι των άλλων χωριών χωρικοί, αποτελέσαντες ούτω πρωτοφανή ανθρωπομάζαν, ζητωκραυγάζουσαν υπέρ του αγροτικού αγώνος, ενώ το δάσος των κυματιζούσων ερυθρών και μάυρων σημαιών προσέδιδεν εις το όλον θέαμα μεγάλην επιβλητικότητα».[146]

Στη συνέχεια προχωρά πρώτα στην περιγραφή των αιματηρών γεγονότων που συνέβησαν πέριξ του σταθμού του Κιλελέρ:

Ενώ όμως μέχρι της στιγμής ταύτης άκρα ησυχία επεκρατεί, απαίσαι διάδοσις ήλθε να ενσπείρη την κατάπληξιν και τον αναβρασμόν του συγκεντρωθέντος κόσμου, ή του εν Κιλελέρ συμβάντος αιματοκυλίσματος.

«Το αιματοκύλισμα του Κιλελέρ συνέβη υπό τας εξής περιστάσεις: Ομάς χωρικών, συγκεντρωθείσα εις τον σιδηροδρομικόν σταθμόν, επεχείρησε να ανέλθη άνευ

---

[145] *Θεσσαλία*, Βόλος 7 Μαρτίου 1910.
[146] Στο ίδιο.

εισιτηρίου επί του τραίνου, όπως μεταβή εις Λάρισαν και σθμμετάσχη του συλλαλητηρίου. Τούτο όμως δεν επέτρεψεν ο επί της αμαξοστοιχίας επιβαίνων και συνοδεύων τον κ. Φίσερ μετά της κυρίας του, ανταποκριτήν δύο Βερολινείων εφημερίδων διευθυντής των θεσσαλικών σιδηροδρόμων κ. Πολίτης.

Οι χωρικοί επέμενον, πλην εν τω μεταξύ η αμαξοστοιχία εξεκίνησεν εκ του σταθμού. Τότε οι χωρικοί εξοργισθέντες, ήρξαντο ρίπτοντες κατά του τραίνου λίθους και χώματα, θραύσαντες ούτω τους υαλοπίνακας αυτού. Οι επιβάτες του τραίνου, καταληφθέντες υπό πανικού, εκρύβησαν, εξαπλωθέντες εις τα βαγόνια, της κ. Φίσερ όμως παραμεινάσης όρθιας και παρατηρούσης τα γινόμενα.

Εν τω μεταξύ η αμαξοστοιχία ολοταχώς βαίνουσα κατώρθωσε να απομακρυνθή εκ του Κιλελέρ. Δεν είχεν όμως προφθάσει να διανύση εν χιλιόμετρον, ότε ετέρα ομάς εξ 800 περίπου χωρικών εμφανισθείσα με ερυθράς σημαίας, ζητεί να σταματήση η αμαξοστοιχία, όπερ και γίνεται.

Επαναλαμβάνονται αι ίδιαι σκηναί και έτι αγριωτέραι, οπότε αι δύο ανθυπολοχαγοί, οι διοικούντες τον εντός του τραίνου ευρισκόμενον στρατόν εκ Βελεστίνου και Γκερλί εις Λάρισαν μεταβαίνοντος εκ χωροφυλάκων, ευζώνων και πεζικού, διατάσσουν αυτόν να πυροβολήση εις τον αέρα προς εκφοβισμόν. Ομοβροντία ακούεται, πλην οι χωρικοί αντί να πτοηθούν, εξαγριώνονται έτι, πλέον αι άρχονται αγρίου λιθοβολισμού κατά της αμαξοστοιχίας, ήτις εκκινήσασα ολοταχώς υπό τας ομοβροντίας των κατά των χωρικών ενσφαίρως πλέον πυροβολούντων στρατιωτών, διαφεύγει τον κίνδυνον.

Εκ των ριφθέντων πυροβολισμών, σημιούνται φόνοι και αρκετοί τραυματισμοί»[147]

Το δημοσίευμα συνεχίζει με τις συμπλοκές στον σταθμό του Τσουλάρ αυτή τη φορά: *«Η αμαξοστοιχία διαφυγούσα και την δευτέραν ταύτην επίθεσιν έφθασεν εις Τσουλάρ, όπου τρίτη, αγριωτέρα επίθεσης την ανέμενεν. Εις τον σταθμό του Τσουλάρ άλλο πλήθος χωρικών είχε συγκεντρωθή εις την θέσιν του οποίου οι οδηγούντες το τραίνο δεν ηθέλησαν να σταματήσουν, αλλ' επεχείρησαν να προχωρήσουν κατ' ευθείαν προς την Λάρισαν. Οι χωρικοί όμως εξαγριωθέντες ήρχισαν σφοδρόν κατά των βαγονίων λιθοβολισμόν.*

Τότε ο εν τραίνω στρατός ήρξατο από του ασφαλούς πάλιν πυρ των χωρικών. Εκ των πυροβολισμών σημειούνται νέα θύματα. Τα ανωτέρω γεγονότα, γνωσθέντα,

[147] *Θεσσαλία*, Βόλος 7 Μαρτίου 1910.

προξένησαν αλγεινοτάτην εντύπωσιν εις την πόλιν μας και λίαν δυσμενώς εσχολιάσθησαν, έδωσαν δε αφορμήν εις την γένεσιν ποικίλων απαισίων γμών, αίτινες διέσπειραν εις πάντας τον πανικόν και την έξαψιν».[148]

Τέλος το άρθρο τη εφημερίδας κλείνει με την κατάσταση στην πόλη της Λάρισας περιγράφοντας αρχικά τις θέσεις τις οποίες είχε λάβει ο στρατός και η χωροφυλακή:

«Εν τω μεταξύ η πόλις παρουσίαζε ασυνήθη όψιν. Από πρωίας τα καταστήματα έκλεισαν, έφιπποι δε και πεζαί περίπολοι προς πρόληψιν εκτρόπων σκηνών διασχίζουν τας οδούς, ούτως ώστε να νομίζη κανείς ότι στρατιωτικός νόμος έχει κηρυχθή. Η πλατεία στρατοκρατείται. Εις την μίαν αυτής πλευράν παρετάχθη το μηχανικόν υπό τον κ. Ορφανίδην. Τας Τράπεζας Εθνικήν και Αθηνών φρουρεί αρκετή δύναμις χωροφυλακής, εις άλλα δε μέρη αυτής πυκνοί στοίχοι πεζών και εφίππων τοποθετούνται».[149]

Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ

Η εφημερίδα «ΕΜΠΡΟΣ» την αμέσως επόμενη ημέρα των αιματηρών γεγονότων, στο φύλλο της 7ης Μαρτίου είχε στον πρώτο τίτλο, «ΑΙΜΑΤΗΡΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΑΡΙΣΣΑΝ» και δημοσίευε τα ακόλουθα: *«Αι χθεσιναί εκ Θεσσαλίας πληροφορίαι παρίστωσι την κατάστασιν σοβαρωτάτην. Κατά τα ληφθέντα εκ Λαρίσης τηλεγραφήματα προς το υπουργείον των Εσωτερικών, πλείστοι αγρόται συγκεντρωθέντες εις τον σταθμόν Γκαρλή επεχείρησαν να σταματήσουν την εκ Βόλου εις Λάρισαν κατευθυνόμενην αμαξοστοιχίαν. Ο μηχανοδηγός όμως δεν εσταμάτησε ταύτην ένεκα δι τούτου οι αγρόται επυροβόλησαν κατ' αυτής προξενήσαντες ζημίας μόνον εις αυτήν και ουδέν δυστύχημα.*[150]

Το δημοσίευμα του «ΕΜΠΡΟΣ» συνεχίζει περιγράφοντας σύμφωνα με τον δικό της ανταποκριτή και τις δικές της πηγές την κατάσταση που επικράτησε στον σταθμό του Κιλελέρ:

ΕΙΣ ΤΟ ΚΙΛΕΛΕΡ

Η αμαξοστοιχία εξηκολούθησε τον δρόμον της βαίνουσα ολοταχώς προς την Λάρισαν. Εις τον προτελευταίον όμως σταθμόν του Κιλελέρ υπέστη άλλην επίθεσιν

---

[148] *Θεσσαλία*, Βόλος 7 Μαρτίου 1910.
[149] Στο ίδιο.
[150] *Εμπρός* Αθήνα 7 Μαρτίου 1910.

παρά 800 ενόπλων χωρικών. Οι χωρικοί επειδή δεν εσταμάτα η αμαξοστοιχία επυροβόλησαν κατ' αυτής αντιπυροβολησάντων και των επιβαινόντων αυτής. Οι εν τω σταθμώ ευρισκόμενοι στρατιώται προς τον σκοπόν της εξασφαλίσεως της γραμμής επετέθησαν κατά των χωρικών όπως τους διαλύσωσι. Οι χωρικοί αντέστησαν και επακολουθησάσης συμπλοκής εφονεύθησαν 6 εξ' αυτών και επληγώθησαν περί τους 18.

ΕΠΕΒΗΣΑΝ ΤΟΥ ΤΡΕΝΟΥ

Εκ των τολμηροτέρων χωρικών περί τους 100 ένοπλοι επέβησαν της αμαξοστοιχίας υποστάσης αρκετάς ζημίας εκ των πυροβολισμών, ένα μεταβαίνοντες εις Λάρισαν καλέσουν τον λαόν εις συλλαλητήριον εναντίον του στρατού παρά του οποίου ως έλεγον υπέστησαν δολοφονικήν επίθεσιν. Καθ' ον όμως χρόνον η αμαξοστοιχία έβαινεν προς την Λάρισαν, οι εν τω σταθμώ χωροφύλακες ειδοποίησαν τηλεφωνικώς τας εκεί αρχάς περί των συμβάντων αιματηρών γεγονότων και ότι επέβαινον της αμαξοστοιχίας κατευθυνόμενοι εις Λάρισαν περί τους 100 ένοπλοι χωρικοί. Κατόπιν τούτου αι αρχαί έλαβον τα μέτρα των τοποθετήσασαι εις τον σταθμόν ικανόν στρατόν προς αφηπλέσιν των ενόπλων».

ΣΥΜΠΛΟΚΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΤΑΘΜΟΝ

Άμα την καθόδω της αμαξοστοιχίας εις τον σταθμόν της Λαρίσης, οι χωρικοί προσπάθησαν να διασπάσουν την ζώνην του στρατού και να προχωρήσουν προς την πόλιν. Εκ τούτου επηκολούθησεν άλλη συμπλοκή καθ' ην το ιππικόν έκαμε επέλασιν προς διασκόρπισιν των χωρικών πυροβολούντων. Κατ' αυτής λέγεται ότι επληγώθησαν τινές μεταξύ των οποίων και οι αξιωματικοί οι επικεφαλής του ιππικού κ.κ Βάρθης υπίλαρχος και Σκανδάλης ανθυπίλαρχος. Ενισχυθέντος του στρατού και δι' άλλης δυνάμεως κατωρθώθη να διασπαρούν οι χωρικοί τινές των οποίων και συνελήφθησαν». [151]

Στη συνέχεια η εφημερίδα κάνει αναφορά στη δήλωση του πρωθυπουργού στους δημοσιογράφους, που πραγματοποιήθηκε μετά τη συνεδρίαση της Βουλής: *«Μετά το πέρας της συνεδριάσεως της Βουλής, ο πρωθυπουργός κ. Δραγούμης εις τους ερωτήσαντας αυτόν δημοσιογράφους περί των εν Λαρίση αιματηρών συμβάντων ανεκοίνωσε τα εξής: Έλαβον τηλεγραφήματα εκ Λαρίσης τα οποία αναγγέλουν ότι εις τον προτελευταίον σταθμό 500 περίπου ένοπλοι χωρικοί εκ των πέριξ μερών ηθέλησαν να σταματήσουν την ανερχόμενην αμαξοστοιχίαν. Επειδή δε αυτή δεν εσταμάτησεν επυροβόλησαν κατ' αυτής. Οι επιβαίνοντες αντεπυροβόλησαν. Κατέφθασαν εν τω*

[151] *Εμπρός*, Αθήνα 7 Μαρτίου 1910.

μεταξύ και οι εν τω σταθμώ ευρισκόμενοι στρατιώται όπως απομακρύνουν τους χωρικούς. Οι τελευταίοι επέμενον, ένεκα δε τούτου αντηλλάγησαν πυροβολισμοί εκτών οποίων εφονεύθησαν 3 και επληγώθησαν 13. Εκ των χωρικών περί τους 100 επιβάντες της αμαξοστοιχίας μετέβησαν εις την Λάρισαν όπου εις τον σταθμόν γενομένης άλλης συμπλοκής επληγώθη ελαφριώς ο ανθυπίλαρχος Σκανδάλης και εμωλωπίσθη ο υπίλαρχος Βαρθής. Η τάξις κατωρθώθη να αποκατασταθή ελπίζω δε ότι δεν θα επαναληφθή παρόμοιον δυστήχημα. Αι αρχαί έχουν διαταχθή να επιβάλουν πάση θυσία το κράτος του Νόμου».[152]

Στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας δημοσιεύεται τηλεγράφημα από την Καρδίτσα προς τους αρχηγούς την κομμάτων, Θεοτόκη, Ράλλη και Μαυρομιχάλη με έκδηλη την ανησυχία για την κατάσταση που επικρατεί: *«Ο γεωργικός Λαός Καρδίτσης ένεκεν της εκκρεμότητος του αγροτικού ζητήματος διατελεί εν εκρύθμο καταστάσει. Παρακαλούμεν εξ ονόματος τούτου να υποστηρίξητε την επιψήφισιν του υποβλιθέντος νομοσχεδίου.»*[153]

Δύο μέρες αργότερα, στις 9 Μαρτίου 1910, περιγράφεται η κατάσταση που επικρατεί στη Θεσσαλία μέσα από το άρθρο με τίτλο *«ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΝΑΠΑΥΛΑ, ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ»*, κάνοντας ταυτόχρονα αναφορά για αναληθή και λάθος δημοσιεύματα των προηγούμενων ημερών. Πιο συγκεκριμένα δημοσιεύονται τα ακόλουθα:

«ΛΑΡΙΣΣΑ, 8 Μαρτίου – Ο κόσμος αδυνατεί ακόμη να συνέλθη εκ των τραγικών συμβάντων του Σαββάτου, άνευ σπουδαίας αφορμής απελθόντων. Αι αιματηραί σκηναί εγένετο ακριβώς όπως ετηλεγράφησα. Πάντα τα άλλα δημοσιευθέντα είνε αναληθή. Ο κόσμος ιδίως απορεί δια τας δοθείσας εις τας εφημερίδας επισήμους πληροφορίας ότι πετνακόσιοι χωρικοί του Νεμπεγλέρ ένοπλοι εσταμάτησαν την αμαξοστοιχίαν, ενώ εις το Νεμπεγλέρ δεν υπάρχει σταθμός, ούτε εθεάθη χωρικός τις οπλισμένος, ούτε ανήλθε τις βεβαίως επί του τρένου, ενώ εδημοσιεύθη ότι ανήλθον δήθεν εκατόν, ουδέ επυροβόλησε τις ούδ' άπαξ.

Οι χωρικοί ήρχοντο παντελώς άοπλοι και τα γεγονότα επήλθον εκ των υπερβολικών μέτρων των αρχών ένεκα των ψευδών διαδόσεων, όπως ετηλεγράφησε και ο Γερμανός ανταποκριτής κ Φίσερ παρατυχών εκείνην την ημέραν. Πολλοί ισχυρίζονται ότι εις τον σταθμόν Τσουλάρ όπου τα περισσότερα θύματα όλως αδίκως επυροβόλησεν ο στρατός και μάλιστα ότι η αμαξοστοιχία έφευγε. Εφονεύθη ο χωρικός

---

[152] *Εμπρός*, Αθήνα 7 Μαρτίου 1910.
[153] Στο ίδιο.

Στ. Ακριβούσης – Ο τραυματίας Μπατάλας πνέει τα λοίσθια. Χαρακτηριστικόν είναι ότι ούτος ετραυματίσθη πεσών προ του ίππου ου επέβαινεν ο αδελφός του στρατιώτης, όστις ουδόλως κατήλθεν, άλλ' εξηκολούθησε την καταδίωξον πιστός εις το καθήκον.

Επαινείται η δραστηριότης του ανακριτού Αγαθονίκου ευρισκομένου μεταξύ των μαχομένων και προσπαθούντος να τους καθησυχάση. Επίσης ο εισαγγελεύς κ. Παπαθεοδωρόπουλος έδειξε μεγίστην αταραξίαν και ενεργητικότητα, κατορθώσας να μαλάξη τους χωρικούς.

Απόψε αφικνείται δια του Λαρισσαϊκού ο κ. Μπάουτσερ.

Διεδόθη ότι οι Καρδιτσιώτας οπλισθέντες ετράπησαν εις πλησίον Μοναστήριον, ένθα εκήρυξαν επανάστασιν. Αι αρχαί διαψεύδουσιν κατηγορηματικώς τας διαδόσεις ταύτας[154].

Και το δημοσίευμα συνεχίζει με την ανταπόκριση από την πόλη του Βόλου, κάνοντας λόγω για το ψήφισμα του εμπορικού συλλόγου Καρδίτσας προς τον βουλευτή Καραϊσκάκη και την ματαίωση του συλλαλητηρίου των Τρικάλων:
«ΚΑΤΕΥΝΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ – Βόλος, 8 Μαρτίου. – Σήμερον παρετηρήθη καθ' άπασαν την Θεσσαλίαν αισθητή ύφεσις, ουδενός εκνόμου κρούσματος σημειωθέντος. Πρόκειται όμως περί προσωρινής ανάπαυλας. Εις την Καρδίτσαν συνελθών σήμερον ο Εμπορικός Σύλλογος εψήφισεν όπως παρακλήθη ο κ. Καραϊσκάκης και ασκήση παρά τοις χωρικοίς την επιρροήν αυτού προς κατευνασμό των πνευμάτων. Οι χωρικοί Μπισδανίου ώμοσαν επί του Ευαγγελίου όπως διαθρέψωσι τας οικογενείας των συλληφθέντων αγροτών. Το προαγγελθέν συλλαλητήριον των Τρικάλων εματαιώθη».[155]

Το «ΕΜΠΡΟΣ» στο πρωτοσέλιδο της ίδιας ημέρας (9 Μαρτίου 1910), δημοσιεύει τη συζήτηση που έγινε στη Βουλή σχετικά με τις ταραχές στη Θεσσαλία. Πρώτα γίνεται αναφορά στην τοποθέτηση του βουλευτή Λάρισας κ . Γιαννακίτσα: *«Ο κ. Γιαννακίτσας λέγει, ότι δια των συμβάντων εν Λαρίση αποδεικνύεται το ιστορικώς λεγόμενον ότι η ελευθερία είνε δέντρον φυόμενον όταν ποτίζεται δια του αίματος του λαού. Ούτω δύναται να εξηγηθή το μακελειό το οποίο εγένετο εν Λαρίση. Ίσως είνε τούτο η βάσις επί της οποίας θα εδραιωθή η αληθής ελευθερία του Ελληνικού λαού. Βεβαίως τα λαβόντα χώραν θλιβούσι πάντας υμάς, αλλ' ιδιαιτέρως ημάς τους γνωρίζοντας το νομοταγές του Θεσσαλικού λαού προξενούν κατάπληξιν τα συμβάντα. Πρέπει όμως να προσθέσωμεν ότι δυνάμεθα να εξηγήσωμεν διατί δεν προελήφθησαν τα*

[154] *Εμπρός*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[155] Στο ίδιο.

θλιβερά ταύτα γεγονότα, και διατί δεν ελήφθησαν υπ' όψιν όσα επανειλημμένως είπομεν παριστώντες τους επικειμένους κινδύνους».[156]

Και ακολουθεί στη συνέχεια η απάντηση του πρωθυπουργού κ. Δραγούμη σχετικά με την τροπή που πήραν οι εξελίξεις στον θεσσαλικό κάμπο: *«Ο κ. Δραγούμης απαντά ότι τα πράγματα είχον ούτω ώστε ουδείς ανέμενεν ότι ταύτα θα έφθανον εις το στενόχωρον σημείον και εις την οξείαν κατάστασιν εις την οποίαν έφθασαν. Διότι έχομεν συνομιλήση με πάντας τους εκ Θεσσαλούς βουλευτάς, είχομεν δε και επισήμους πληροφορίας εκ των οποίων εσχηματίσαμεν την γνώμην ότι ήτο μεν δυνατόν να συμβούν ταραχαί τινές ως πυρπολήσεις αποθηκών και έχομεν τοιαύτας, αλλά ουδέποτε εφρονούμεν ότι θα συνέβαινον τα θλιβερά γεγονότα, τα οποία συνέβησαν. Και αληθώς, αν οι Θεσσαλοί αγρόται αφίνοντο εξ ιδίας σκέψεως και του ορμεμφύτου αυτών ακόμη να ζητούν ότι ζητούν, θα το εζητούν μεν, αλλά δια των νομίμων μέσων.*

Και αναγιγνώσκει ο κ. Δραγούμης τηλεγράφημα εκ Καρδίτσης, δημοσιευθέν ήδη εις το «Εμπρος» και φέρον τας υπογραφάς του κ Γ. Καραϊσκάκη και άλλων πολιτών. Το τηλεγράφημα παριστά την κατάστασιν εις την ύπαιθρον χώραν ως λίαν κρίσιμον και συνιστά εις την Κυβέρνησιν να σπεύση προς επίλυσιν του αγροτικού ζητήματος ίνα προληφθούν σοβαρά γεγονότα».[157]

Το δημοσίευμα συνεχίζει με την απάντηση της κυβέρνησης μέσω τηλεγραφήματος προς τις Θεσσαλικές αρχές για την διατήρηση της τάξης: *«Η Κυβέρνησις έσπευσε να τηλεγραφήση προς πάσας τας εν Θεσσαλία αρχάς όπως φροντίσουν δια παντός μέσου να καθησυχάσουν τους αγρότας και να προλάβουν πάσαν διατάραξιν της τάξεως. Ημείς φέρομεν λοιπόν ακέραιαν την ευθύνην των διαταγών τας οποίας εδώκαμεν.*[158]

Στο τέλος, το άρθρο αναφέρεται στην φράση του βουλευτή Τρικάλων κ. Θεόδωρου Φίλιου, *«Τους εδολοφόνησαν ούτω»,* για να πάρει την ακόλουθη απάντηση από τον πρωθυπουργό της χώρας: *«Κύριε συνάδελφε, σας παρακαλώ να είσθε ολιγώτερον ζωηρός εις τας εκφράσεις σας. Όστις μας κατηγορήση ως δολοφόνους ας σκεφθή ότι η κατηγορία του θ' αντικτυπήση εις τον τοίχον εκείνον (δείκνυει τον όπισθεν του τοίχον). Ούτω λοιπόν επολιτεύθη η Κυβέρνησις. Νομίζω ότι εξαντλήσαμεν*

---

[156] *Εμπρός*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[157] Στο ίδιο.
[158] Στο ίδιο.

και συνεστήσαμεν εις τας αρχάς, τας εν Θεσσαλία πάσαν επιείκειαν, αλλ' ας ίδωμεν».[159]

Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ

Το αντίπαλο δεός της εφημερίδας «ΕΜΠΡΟΣ» ήταν η εφημερίδα «ΣΚΡΙΠ» η οποία αποτελούσε φιλοβασιλικό όργανο. Στο πρωτοσέλιδο της 7ης Μαρτίου 1910 υπήρχε ο εξής τίτλος: *«Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΠΥΡΟΒΟΛΗΣΕ ΕΝ ΛΑΡΙΣΣΗ – ΝΕΚΡΟΙ ΚΑΙ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΙ».*[160] Στη σελίδα 3 της εφημερίδας δημοσιευόταν άρθρο που επιχειρούσε να αναλύσει το Θεσσαλικό Ζήτημα, ενώ στη σελίδα 4, δημοσιεύτηκε με τίτλο *«ΑΙΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΝ-Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ-ΝΕΚΡΟΙ ΚΑΙ ΤΡΑΥΜΑΤΙΑΙ»* το ακόλουθο άρθρο, που αναφέρεται στα αιματηρά γεγονότα:

«ΛΑΡΙΣΣΑ, 6 Μαρτίου. (Ιδιαίτερον τηλεγράφημα του Σκριπ.)- Υπό μεγάλης αγωίας κατείχετο η πόλις από χθες επί τω προετοιμαζομένω συλλαλητήριω υπό των γεωργικών πληθυσμών των πέριξ χωρίων, καθ' όσον διεθόθη ότι οι χωρικοί επρόκειτο να έλθωσιν ένοπλοι και διατεθειμένοι να δημιουργήσουν ταραχάς.

Εις τας διαδόσεις ταύτας συντέλεσαν μεμονωμένα κρούσματα κατά των σιδηροδρόμων εν τοις διαφόροις σταθμοίς, ιδίως δε τα έκτακτα στρατιωτικά μέτρα των αρχών, ώσει επρόκειτο περί εμπολέμου καταστάσεως. Ο μέραρχος κ. Ψαροδήμος διέταξεν ίνα σήμερον ολόκληρος ο στρατός και οι αξιωματικοί ευρίσκωνται εν επιφυλακή εις τους στρατώνας. Επίσης εις την αστυνομίαν αφίκοντο 300 χωροφύλακες έτοιμοι δια παν ενδεχόμενον. Περιπολίαι εφίππων και πεζών κατέλαβον όλα τα εξωτερικά μέρη της πόλεως. Αι πρωται ταραχαί και το πρώτον αίμα έλαβον χώραν την πρωίαν, ότε αφίκνειτο η αμαξοστοιχία Βόλου. Ταύτης επέβαινεν ο ίδιος ο διευθυντής των σιδηροδρόμων Πολίτης, επίσης και πεντήκοντα στρατιώται με εφ' όπλου λόγχην».[161]

Στο ίδιο άρθρο ο ανταποκριτής της εφημερίδας συνεχίζει με την αναφορά στους πρώτους νεκρούς των συμπλοκών:

«ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΑΙΜΑ-ΔΥΟ ΝΕΚΡΟΙ

Ότι η αμαξοστοιχία επλησίαζεν εις τους σταθμούς, εκ φόβον μήπως οι χωρικοί αποπειραθώσι επίθεσιν, και όταν η αμαξοστοιχία έφθασεν εις την στάσιν Κιλελέρ περί

---

[159] *Εμπρός*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[160] *Σκριπ,* Αθήνα 7 Μαρτίου 1910.
[161] Στο ίδιο.

την 8ην και ημίσειαν ώραν υπήρχον συγκεντρωμένοι υπερπεντακόσιοι χωρικοί, οίτινες δια λίθων και κραυγών εσταμάτησαν ταύτην. Κατελθών ο κ. Πολίτης ηρώτησε τι ζητούσιν. Εκείνοι απήντησαν ότι θέλουν να επιβούν του τραίνου και να ελθώσιν εις Λάρισαν, άλλ' άνευ εισιτηρίων. Ο κ. Πολίτης δεν επέτρεψε τούτο, οπότε οι χωρικοί ήρξαντο λιθοβολούντες και αποπειρωμένοι ν' ανέλθωσιν. Αμέσως οι στρατιώται διαταχθέντες πυροβολούσιν εναντίον των χωρικών δι' ενσφαίρων και φονεύουσι δύο, οι λοιποί διασκορπίζονται έντρομοι, μεθ' δ η αμαξοστοιχία εξεκίνησε ταχεία, ενώ οι επιβάται είχον πέσει πρηνείς εντός των βαγονίων. Μεταξύ των επιβατών ήτο και ο Άγγλος ανταποκριτής της εφημερίδος «Μόρνιγκ ποστ» ταξειδεύων μετά της κυρίας του, ήτις επέδειξε μεγίστην αταραξίαν, μόνη αυτή παρακολουθούσα την σκηνήν από του παραθύρου».[162]

Όπως παρατηρούμε υπάρχει μια παρανόηση σχετικά με τον ξένο δημοσιογράφο που βρίσκεται στο τρένο με τη σύζυγό του, ενώ ταυτόχρονα δεν αναφέρονται πουθενά οι απρεπείς εκφράσεις του Πολίτη προς τους χωρικούς. Το δημοσίευμα συνεχίζει με τα συμβάντα στον επόμενο σταθμό, αυτόν του Τσουλάρ:

«ΚΑΙ ΑΛΛΟ ΑΙΜΑ

Ούτω τεθρυμματισμένη η αμαξοστοιχία έφθασε προ του σταθμού Τσουλάρ όπου άπειροι χωρικοί ήσαν συγκεντρωμένοι, αποπειρώμενοι να σταματήσωσι ταύτην, πλην τη διαταγή του κ. Πολίτου η αμαξοστοιχία δεν εσταμάτησεν, αλλ' εξηκολούθει ενώ οι χωρικοί ελιθοβολούν όποτε οι στρατιώται πυροωβολούσι κι φονεύεται εις ονόματι Αθανάσιος Νταφόπουλος και τραυματίζονται επτά.»[163]

Το δημοσίευμα της εφημερίδας στη συνέχεια αναφέρεται στα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην πόλη της Λάρισας και συγκεκριμένα στην οδό Φαρσάλων. Τελειώνοντας αναφέρεται στους καθησυχαστικούς λόγους των επισήμων ώστε να κατευνάσουν τα πνεύματα στη θεσσαλική πόλη.[164] Δυο μέρες αργότερα στο φύλλο της ίδιας εφημερίδας υπάρχουν δύο εκτενή δημοσιεύματα τα οποία αναφέρονται στον απόηχο των θλιβερών συμβάντων. Το πρώτο άρθρο έχει τίτλο *«ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΙΜΑΤΟΧΥΣΙΑΝ – ΤΙ ΕΓΙΝΕ ΧΘΕΣ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΝ – ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΘΕΝΤΟΣ – ΕΝΤΑΛΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΔΗΜΑΡΧΩΝ»,* ενώ το δεύτερο κάνει

[162] *Σκριπ*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[163] Στο ίδιο.
[164] Στο ίδιο.

λόγο για το μεγάλο συλλαλητήριο διαμαρτυρίας των εργατικών τάξεων της πόλης με αφορμή τους φόνους των κολίγων.[165]

Επιπλέον η εφημερίδα «ΣΚΡΙΠ» στις 9 Μαρτίου με ένα μακροσκελές άρθρο κάνει μια προσπάθεια να αναδείξει και να τονίσει τον δίκαιο αγώνα των αγροτών για την απαλλοτρίωση. Το άρθρο είχε τον ακόλουθο τίτλο: *«Ολόκληρος η ιστορία του Θεσσαλικού Ζητήματος – Τα δίκαια των Θεσσαλών δουλοπάροικων – Πως οι Κολίγοι έχασαν τη γη – Είνε δικαιότατη η εξέγερσή των».*[166]

Στην έκδοση της εφημερίδας την ίδια ημέρα, έχοντας και μια πιο σφαιρική άποψη της καταστάσεως ακολουθεί στη σελίδα 4, δημοσίευμα το οποίο αναφέρεται στον αδερφό του στρατιώτη που έχασε τη ζωή του στις ταραχές.[167] Ταυτόχρονα το ρεπορτάζ γράφει για ένα ακόμη συλλαλητήριο που έγινε στα Φάρσαλα, κάτω από ήρεμες συνθήκες καθώς και για το ψήφισμα διαμαρτυρίας που ακολούθησε το συλλαλητήριο του Βόλου.[168] Για την επιφυλακή του στρατού δημοσιεύονται τα ακόλουθα: *«Ο Στρατός εν επιφυλακή- Η πόλις την νύκτα εφρουρείτο ισχυρώς καθόσον διαδόθη ότι ένοπλοι Καρδιτσιώται βαίνουν έφιπποι εναντίον της Λαρίσσης προς εκδίκησιν συναδέλφων των. Η διάδοση όμως απεδείχθη ψευδής, άλλα και σήμερον ο στρατός ευρίσκεται εν επιφυλακή εις τους στρατώνας».*[169]

Τέλος για τις κατηγορίες δημοσιεύονται τα εξής: *«Εναντίον των κρατουμένων Δημάρχων εξεδόθησαν εντάλματα κατηγορουμένων επί στάσει. Επίσης εξεδόθη ένταλμα εναντίον του κ. Σχοινά, κατορθώσαντος όμως εγκαίρως να φύγη άγνωστον που.*

Οι χωρικοί του Μαϊμουλίου ετηλεγράφησαν σήμερον προς τους δημάρχους ίνα έχωσι θάρρος καθόσον αυτοί επαγρυπνούσι. Τας αμαξοστοιχίας συνοδεύει πάντοτε λόχος στρατιωτών. Οι χωρικοί όμως τόσον φόβον έλαβον ώστε όταν πλησιάζη η αμαξοστοιχία τρέπονται εις φυγήν. Απεδείχθη ότι καθ' όλας τας συμπλοκάς ουδείς χωρικός επυροβόλησε».[170]

Η εφημερίδα της Αθήνας «Αθήναι», εμφανώς αντίθετη προς την εξέγερση των αγροτών και υπέρ των χειρισμών της κυβερνήσεως, έγραφε στο φύλλο της, στις 3 Μαρτίου 1910 για το επικείμενο συλλαλητήριο στην πόλη της Λάρισας: *«Η εν Θεσσαλία εξέγερσις, η παράλογος και όντως αντιπατριωτική κατά την περίοδον ταύτην*

---

[165] *Σκριπ*, Αθήνα 9 Μαρτίου 1910.
[166] Στο ίδιο.
[167] Στο ίδιο.
[168] Στο ίδιο.
[169] Στο ίδιο.
[170] Στο ίδιο.

του πολιτειακού ημών βίου, πρέπει να περισταλή πάση θυσία… Ατυχώς όμως οι εξεγειρόμενοι πληθυσμοί αμαθών χωρικών… όταν ευρίσκουν ελευθερίαν εκνόμου ενεργείας αποθρασύνονται και φυσικώς αι ελπίδες των στηρίζονται εις την δημιουργίαν ταραχών. Πάντως οφείλει η Κυβέρνησις να αποστείλει… Διότι από ημερών ήδη τα εν Θεσσαλία διαδραματιζόμενα εξαίρονται ως η έναρξις κοινωνικής επαναστάσεως, ο δ' αντίκτυπος ομοίων φαινομένων θα αναφανεί εντελέστερον αλλού, ένθα και οι χωρικοί πληθυσμοί είναι από πάσης φύσεως θελληματικώτεροι και μάλλον ωργανωμένοι προς κοινήν τίναι ενέργειαν».[171]

Ο τύπος για τις δίκες Λαμίας-Χαλκίδας

Μετά τα τραγικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στον θεσσαλικό κάμπο και συγκεκριμένα στις 8 Μαρτίου 1910, στη Βουλή έγινε συζήτηση. Στην συζήτηση πήραν μέρος σχεδόν όλοι οι Θεσσαλοί βουλευτές, ασκώντας δριμεία κριτική στην κυβέρνηση και στον πρωθυπουργό της χώρας Δραγούμη, μετά το θάνατο τόσων αθώων και άοπλων αγροτών.[172] Εκτός όλων των άλλων πολλοί κολίγοι συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στη φυλακή με το πρόσχημα ότι ήταν επαναστάτες και αναρχικοί.[173] Μάλιστα οι υποθέσεις ορισμένων από αυτούς παραπέμφθηκαν σε δίκες, οι οποίες έγιναν στη Χαλκίδα για τους κατηγορούμενους της περιοχής της Καρδίτσας και στη Λαμία για αυτούς που προέρχονταν από την περιοχή της Λάρισας.[174]

Στη δίκη της Λαμίας, με την υπ' αριθμό 34 απόφαση του δικαστηρίου η οποία εκδόθηκε στις 23 Ιουνίου 1910, αθωώθηκαν όλοι οι κατηγορούμενοι. Το ίδιο είχε συμβεί και στη δίκη που πραγματοποιήθηκε στην πόλη της Χαλκίδας για τους Καρδιτσιώτες κατηγορούμενους. [175]

Η εφημερίδα «ΕΜΠΡΟΣ» στις 24 Ιουνίου 1910 έγραφε: *«Ο προϊστάμενος κ. Βορτσέλας, δικηγόρος, απαγέλει την ετυμηγορίαν, εις όλα τα ζητήματα απαντά «Όχι». Προσάγονται οι κατηγορούμενοι και κηρύσσονται αθώοι. Πανδαιμόνιον χειροκροτημάτων και επευφημιών και ζητωκραυγών επακολουθεί. Οι Θεσσαλοί πανηγρίζουν εις διάφορα μέρη της πόλεως με διασκεδάσεις και χορόν. Η απόφασις*

[171] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ224.
[172] Στο ίδιο, σ225.
[173] Στο ίδιο.
[174] Στο ίδιο.
[175] Στο ίδιο, σ219-223.

αναμένετο τοιαύτη, δικαιότατη και πανηγυρική».[176] Εκτός από το «Εμπρός», η «ΠΑΤΡΙΣ» ανέφερε για την αθώωση των κατηγορουμένων τα ακόλουθα: *«Οι ένορκοι απεσύρθησαν την 7ην ώραν. Η απόφασις αξεδόθη την 9ην. Πάντες ηθωώθησαν. Το ακροατήριον εχειροκρότησε και εζητωκραύγασεν. Οι κατηγορούμενοι και οι λοιποί αναχωρούν εις Λάρισαν αύριον, όπου τους ετοιμάζεται υποδοχή».*[177] Παράλληλα η εφημερίδα «ΧΡΟΝΟΣ» δημοσίευε στις 24 Ιουνίου 1910: *«Το ακροατήριον δια ζωηροτάτων ζητωκραυγών και χειροκροτημάτων υπεδέχθη την απόφασιν του Δικαστηρίου. Οι Θεσσαλοί αποτελέσαντες διαδήλωσιν, εξήλθον του Δικαστηρίου ζητωκραυγάζωντες υπέρ του λαού της Χαλκίδος».*[178]

Μια από τις πιο αξιόλογες επαρχιακές εφημερίδες της εποχής, με συντηρητικές αρχές ήταν ο «ΕΥΡΙΠΟΣ» της Χαλκίδας.[179] Στις 3 Ιουλίου 1910 έγραφε για την αθώωση και δικαίωση των αγροτών-αγωνιστών: *«Αι εφημερίδες της Θεσσαλίας πλέκουν όλαι πανηγυρικούς ευγνωμοσύνης δια την ετυμηγορίαν των ενόρκων της Χαλκίδος, οίτινες, ως κριταί ελευθερόφρονες, απέδωκαν τους κατηγορούμενους εις τα έργα των, επιδοκιμάσαντες ούτω και τον δίκαιον αγώνα, ον διεξάγουν οι Θεσσαλοί γεωργοί, οι οποίοι. Ενώ ανεγνωρίσθησαν προ τριακονταετίας ως ελεύθεροι, απέμειναν εν τούτοις είλωτες της χειροτέρας και ελεεινοτέρας μορφής».*[180] Επιπλέον μια άλλη εφημερίδα της Χαλκίδας, η «ΠΑΛΙΡΡΟΙΑ», μέσα από το φύλλο της 26ης Ιουνίου 1910 έδινε συγχαρητήρια για την απόφαση του δικαστηρίου: *«Η τοιαύτη ετυμηγορία προωρισμένη να γραφεί εις τας χρυσάς σελίδας των ορθών και δικαίων δικαστικών αποφάσεων, προωρίσται επίσης να καταλάβη τιμητικήν γωνίαν εν τη ιστορία του αγώνος ενός λαού υπέρ της ελευθερίας του.*[181] Εκτός όμως από τις τοπικές εφημερίδες της Χαλκίδας στη δίκη αναφέρθηκαν και άλλες πανελλήνιας εμβέλειας. Το «ΕΜΠΡΟΣ» στις 24 Ιουνίου 1910 δημοσίευε το ακόλουθο: *«Αι δίκαι των Θεσσαλικών σκηνών έληξαν χθες ως αναμένετο. Οι κατηγορούμενοι ηθωώθησαν. Και η περίφημος στάσις κατά της Πολιτείας, η οποία εφιλοτεχνήθη εις τα ανακριτικά γραφεία, κατέπεσε προς άκραν λύπην εκείνων οι οποίοι, αποφασίσαντες μίαν φοράν να επιβάλλουν το Κράτος του Νόμου, εξέλεξαν την χειροτέραν περίστασιν».*[182] Αντίστοιχα η «ΠΑΤΡΙΣ» ανέφερε στις 25 Ιουνίου 1910

---

[176] *Εμπρός*, Αθήνα 24 Ιουνίου 1910.
[177] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ224.
[178] Στο ίδιο.
[179] Καρανικόλας, "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", σ86.
[180] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ224.
[181] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ38.
[182] *Εμπρός*, Αθήνα 24 Ιουνίου 1910.

πως: *«Η αθώωσις των κατηγορηθέντων δια τα Θεσσαλικά αποτελεί κατ' ουσίαν την καταδίκην της Πολιτείας δια την αμέλειαν αυτής απέναντι ζητημάτων δυναμένων να φερώσι συμφοράς».*[183] Με μια μικρή αναφορά η συντηρητική εφημερίδα «ΑΘΗΝΑΙ» στις 24 Ιουνίου 1910 δημοσίευε: «*Μετά τας αγορεύσεις των συνηγόρων εξεδόθη η απόφασις δι' ης εκηρύχθησαν πάντες οι κατηγορούμενοι αθώοι».*[184] Δήλωνε όπως είναι εμφανές την δυσαρέσκεια και την αντίθεση στην τροπή που είχαν πάρει οι εξελίξεις. Εκείνο που δημιουργεί εντύπωση είναι πως δεν υπήρξε καμία αναφορά την επόμενη ημέρα της δίκης επί του θέματος, από την εφημερίδα «ΣΚΡΙΠ». Το ΣΚΡΙΠ επέλεξε να αναφερθεί στην αθώωση των αγροτών με ένα μικρό άρθρο στις 27 Ιουνίου 1910.

Αξίζει να γίνει αναφορά και σε μια από τις πιο θαρραλέες φωνές εκείνη την εποχή, του Γ. Φιλάρετου. Ο Φιλάρετος ήταν δικηγόρος, δημοσιογράφος και φανατικός αντιβασιλικός.[185] Αρχικά είχε προχωρήσει στην έκδοση της εφημερίδας «Εύβοια», που μέσα από τις στήλες της μπορούσε κανείς να αναγνώσει την μαχητική του αρθρογραφία.[186] Το 1908 ξεκίνησε την έκδοση του «Ριζοσπάστη» και συνέχισε μέχρι το 1911. Καθώς ο «Ριζοσπάστης» ήταν ανάμεσα στα πιο μαχητικά φύλλα εκείνης της εποχής και ο ίδιος ο Φιλάρετος πολιτευόταν στη Θεσσαλία, πήρε μέρος στη δίκη της Λαμίας, ως συνήγορος των κατηγορουμένων.[187] Δυστυχώς όμως την εποχή που γινόταν οι δίκες ο «Ριζοσπάστης» δεν βγήκε. Στις 17 Ιουνίου 1910 ήταν το τελευταίο φύλλο της εφημερίδας, με το επόμενο να ξαναβγαίνει στις 20 Αυγούστου του ίδιου έτους.[188] Σίγουρα οι πληροφορίες που θα είχε να μας προσφέρει θα ήταν πολύ χρήσιμες.

Το πρώτο μνημόσυνο

Το πρώτο μνημόσυνο για τα θύματα του Κιλελέρ έγινε στο χωριό Κουρτέσι της Καρδίτσας στις 15 Απριλίου 1910. Ο Γενικός Γραμματέας του Γεωργικού Συνδέσμου Καρδίτσας εκφώνησε λόγο και μεταξύ άλλων ανέφερε: *«Το Κιλελέρ και η Καρδίτσα θα μείνουν ιστορικοί σταθμοί για τον τόπο μας. Κάτι σαν τη Βηθλεέμ της*

[183] Γερόπουλος, "Το αγροτικό ζήτημα", σ216.
[184] Στο ίδιο.
[185] *Καρανικόλας,* "Κιλελέρ- Με τα επίσημα", σ79.
[186] Στο ίδιο.
[187] Στο ίδιο.
[188] Στο ίδιο.

Ιουδαίας. Εκεί η αγροτιά έστησε τον απροσμέτρητο τύμβο, πανύψηλο Μαυσωλείο της ελευθερίας των σκλάβων χωρικών του θεσσαλικού κάμπου».[189]

Η εφημερίδα «*ΕΜΠΡΟΣ»,* την επόμενη μέρα του μνημόσυνου έγραφε: *«ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΕΣΟΝΤΩΝ ΓΕΩΡΓΩΝ – ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ.*

Σήμερον την 11 προ μεσημβρίας εις περίοπτον θέσιν δεσπόζουσαν της πεδιάδος, ένθα κείται το χωρίον Κιύρτεσι ο Γεωργικός Σύνδεσμος Καρδίτσης εντολής των γεωργλων ετέλεσε σεμνοπρεπές και κατανυκτικώτατον μνημόσυνον εν τω εκεί ναώ του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου υπέρ αναπάυσεως της ψυχής των υπέρ ελευθερίας της Θεσσαλικής γης πεσούντων. Ο Σύνδεσμος είτα κατέθηκεν πολυτελέστατον στέφανον. Λατά την επιμνημόσυνον δέησιν παρίσταντο πλίστοι γεωργοί αντιπρόσωποι χωριών της επαρχίας αι διοικητικαί και στρατιωτικαί αρχά του νομού, ως και πλείστοι πολίται Καρδίτσης. Ωραίον επιμνημόσυνον λόγον εξεφώνησεν ο γενικός γραμματεύς του Συνδέσμου Γεωρ. Σαμαρόπουλος εξάρας την σημασίαν του μνημοσύνου. Εν τέλει απεφασίσθη να καθιερωθή όπως το μνημόσυνο τούτο γίνεται έτη έως εις αιωνίαν μνήμην των πεσόντων αγροτών».[190]

Αντίθετα το αντίπαλο δέος του «*ΕΜΠΡΟΣ»,* η εφημερίδα *«ΣΚΡΙΠ»,* δεν προέβη σε καμία αναφορά στο πρώτο μνημόσυνο των νεκρών αγροτών, δείχνοντας για μία ακόμη φορά την ιδεολογική της προτίμηση.

Ακριβώς ένα χρόνο μετά τις δολοφονίες των αθώων αγροτών, στις 6 Μαρτίου 1911, στον τόπο που έγιναν, στον σιδηροδρομικό σταθμό του Κιλελέρ, έλαβε χώρα το πρώτο μνημόσυνο των θυμάτων.[191] Όπως αναφέρει η εφημερίδα «*Πρωία*» της Λάρισας, το κάλεσμα έγινε από τον Γεωργικό Σύλλογο Βελεστίνου και απευθυνόταν σε σωματεία, συλλόγους και Βουλευτές της Θεσσαλίας.[192]

Για μια ακόμη φορά σε αντίθεση με την εφημερίδα «*ΣΚΡΙΠ»,* η εφημερίδα «*ΕΜΠΡΟΣ»* στην έκδοσή της στις 7 Μαρτίου 1911, έκανε αναφορά στο ετήσιο μνημόσυνο των θυμάτων. Πιο αναλυτικά έγραφε στην ανταπόκριση από την πόλη του Βόλου:

«ΕΤΗΣΙΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΦΟΝΕΥΘΕΝΤΩΝ ΑΓΡΟΤΩΝ

Την ενδεκάτην της πρωίας εν Κιλελέρ της Λαρίσης όπου εφονεύθησαν πέρυσιν οι αγρόται ετελέσθη παγχωρικόν ετήσιον μνημόσυνον. Υπερδισχίλιοι χωρικοί,

---

[189] Καρανικόλας, "Κιλελέρ", σ226.
[190] *Εμπρός*, Αθήνα 16 Απριλίου 1910.
[191] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ33.
[192] *Πρωία*, Λάρισα .5 Μαρτίου 1911.

πάμπολλοι άλλοι έγκριτοι πολίται και τα διοικητικά συμβούλια των γεωργικών Συλλόγων Θεσσαλίας παρέστησαν κατ΄ αυτό. Κατετέθησαν στέφανοι διακρινομένου του γεωργικού Συνδέσμου Καρδίτσης. Ωμίλησαν πάμπολοι μεταξύ των οποίων ο βουλευτής κ. Σχοινάς συγκινητικώς, ο πρόεδρος του Γεωργικού Συνδέσμου Καρδίτσης κ. Δημήτριος Χρυσόμαλλος και ο κ. Ζάρλας ιατρός. Υπερόχως ωραία ωμίλησε προσκληθείς υπό των γεωργικών Συλλόγων ο δικηγόρος κ. Τριανταφυλλίδης αναφερών τας αιτίας της εμφανίσεως του αγροτικού ζητήματος. Επεξηγήσας τον ειρηνινόν τρόπον της αποκαταστάσεως των Θεσσαλών αγροτών δι' αποζημιώσεως των κεφαλαιούχων διέψευσεν ότι οι Σύλλογοι θέλουν να αρπάσουν τα τσιφλίκια. Είπε και άλλα πολλά συγκινήσας τους ακροατάς μέχρι δακρύων. Ο κ. Τριανταφυλλίδης κατεχειροκροτήθη. Το μνημόσυνον θεωρείται παρ' όλων ως αφύπνισις του Θεσσαλικού κολλίγου».[193]

Επιπρόσθετα η εφημερίδα «*ΕΜΠΡΟΣ*» εκείνες τις ημέρες του πρώτου μνημόσυνου ασχολήθηκε εκτενώς με το αγροτικό ζήτημα, μέσα από εκτενή αφιερώματα με τίτλο *«ΜΕΓΑΛΗ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΝΑ ΤΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΝ ΚΑΜΠΟΝ».*[194]

Η εφημερίδα «*ΝΕΟΛΟΓΟΣ»,* έγραφε στην έκδοση της 7ης Μαρτίου 1911 για το πρώτο μνημόσυνο των αγροτών:

«*ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ ΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΝ*

Κατά τηλεγραφικάς πληροφορίας εκ Βόλου, σήμερον εις διαφόρους πόλεις της Θεσσαλίας εγένεντο επιβλητικά μνημόσυνα υπέρ των πεσόντων κατά τας περυσινάς συμπλοκάς μεταξύ των αγροτών Θεσσαλών και του στρατού».[195]

5. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1910

Οι αγρότες πίστεψαν πως μετά τα θλιβερά γεγονότα σε Κιλελέρ, Τσουλάρ και Λάρισα είχε φθάσει η ώρα για λύση στο αγροτικό πρόβλημα της χώρας. Δυστυχώς όμως γι' αυτούς τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ο οποίος είχε τη διακυβέρνηση της χώρας το μεγαλύτερο διάστημα αυτής της δεκαετίας δεν δικαίωσε τις προσδοκίες

[193] *Εμπρός*, Αθήνα 7 Μαρτίου 1911.
[194] Στο ίδιο.
[195] *Νεολόγος*, Πάτρα 7 Μαρτίου 1911.

τους.[196] Ο Ε. Βενιζέλος αν και διακήρυξε επανειλημμένως πως θα δώσει λύση στο πρόβλημα, εντούτοις δεν προχώρησε προς τη κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων. Μπορούμε να πούμε πως η στάση του απέναντι στο δίκαιο αίτημα των αγροτών για απαλλοτρίωση των τσιφλικιών δεν υπήρξε συνεπής και σε αρκετές περιπτώσεις έπεφτε σε αντιφάσεις.[197] Χαρακτηριστική είναι η δήλωσή του στη Βουλή στις 16 Μαρτίου 1911 στα πλαίσια της συζήτησης που έγινε και αφορούσε το ιδιοκτησιακό: *«Ένα ελεύθερο κράτος δεν δεσμεύεται από τη Συνθήκη (της Κωνσταντινούπολης) για να κάνει απαλλοτρίωση, αλλά μη βιάζεστε: για να γίνει απαλλοτρίωση πρέπει να εξετασθούν και οι συνέπειές της»*[198]

Ο διακεκριμένος νομικός και πολιτικός Δ. Χατζηγιάννης μέσα από το βιβλίο του «Το Αγροτικό Πρόβλημα της Θεσσαλίας» αναφέρει για την αναποφασιστικότητα των ελληνικών κυβερνήσεων να δώσουν λύση στο θέμα τα εξής: *«…ο αγροτικός κόσμος, αντί να ιδή, ως προσδοκία, την εκπλήρωσιν των ιερών αυτού πόθων, είδε τα όπλα άτινα αυτός ηγόρασε και συντηρεί, βάλονται πυρά κατ' αυτού, είδε αίμα αδελφικόν ποτίζον πεδία…».*[199] Η απροθυμία των κυβερνήσεων να δώσουν λύση και να ακολουθήσουν μια φιλοαγροτική πολιτική, φάνηκε και από το γεγονός ότι υπήρξε διστακτικότητα στη διανομή περίπου 500.000 στρεμμάτων των Ζάππα, Στεφάνοβικ και Ζαρίφη, που ήταν κρατικά και δεν επηρεάζονταν από τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο η προσδοκία και η πεποίθηση για λύση στο γαιοκτητικό καθεστώς δεν σταμάτησε να υπάρχει.

Πολλοί από τους Θεσσαλούς τσιφλικάδες βλέποντας τον εμφανή πλέον κίνδυνο της απαλλοτρίωσης, τον Μάρτιο του 1910 υπέβαλαν αίτηση αλλαγής υπηκοότητας στο τουρκικό προξενείο των Τρικάλων. Ο λόγος που ζητούσαν την τουρκική υπηκοότητα ήταν για να μην απαλλοτριωθούν τα τσιφλίκια τους. Δηλαδή με λίγα λόγια δεν δίστασαν να προχωρήσουν σε αλλαγή εθνικότητας ώστε να επιτύχουν το στόχο τους.

Ένα πολύ σημαντικό βήμα για την εξέλιξη της λύσης του προβλήματος των απαλλοτριώσεων έγινε μέσω της τροποποίησης του άρθρου 17 του Συντάγματος του 1864, επί κυβερνήσεως του Ελευθέριου Βενιζέλου. Το άρθρο λέει ότι: «…δεν

---

[196] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ32.
[197] Στο ίδιο.
[198] Αρσενίου, ο.π., σ243.
[199] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ32.

υπάρχει συνταγματικό κώλυμα κατά της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης θεσσαλικών τσιφλικιών προς αποκατάστασιν των ακτημόνων γεωργών εις μικροϊδιοκτήτας».[200]

Στο συνέδριο για το Αγροτικό Κίνημα που πραγματοποιήθηκε στο Βόλο το τετραήμερο 9 έως 13 Σεπτεμβρίου, εκδόθηκε σχετικό ψήφισμα, με το οποίο υιοθετήθηκαν τα αιτήματα των αγροτών, με πρώτο απ' όλα εκείνο που αφορούσε την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και την διανομή τους στη συνέχεια στους αγρότες.[201]

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αν και έχουν περάσει τόσα χρόνια από την μεγάλη αγροτική εξέγερση της 6ης Μαρτίου 1910 στο Κιλελέρ, αυτή παραμένει επίκαιρη και σημείο αναφοράς ακόμη και στη σημερινή εποχή. Μπορεί να κυριότερα γεγονότα να έλαβαν χώρα στην πόλη της Λάρισας, στο μικρό χωριό Κιλελέρ όμως ήταν που δόθηκε το έναυσμα για τις εξελίξεις που ακολούθησαν. Η επέτειος της εξέγερσης και των θυμάτων αυτής τιμάται κάθε χρόνο, δυστυχώς όμως με λιγότερο κόσμο απ' ότι συνήθιζε χρόνο με το χρόνο.

Η δολοφονία του Μαρίνου Αντύπα ήταν αυτή που αρχικά προκάλεσε τη συγκίνηση των προοδευτικών δυνάμεων εκείνης της εποχής, αποτελώντας για αρκετές ημέρες το βασικό θέμα των μεγάλων εφημερίδων της εποχής. Χρειάστηκαν τρία χρόνια να περάσουν, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες ζυμώσεις στις τάξεις των κολίγων και αυτοί να ξεσηκωθούν και να δικαιώσουν τη θυσία του. Δεν είναι τυχαίο πως ο Αντύπας είναι το απόλυτο σύμβολο των αγώνων των αγροτών στην Ελλάδα.

Με την εργασία αυτή προσπάθησα πέρα από την σύντομη αναφορά στα γεγονότα εκείνης της περιόδου, να αναδείξω κυρίως τον τρόπο που ο τύπος της εποχής αντιμετώπισε την εξέγερση των κολίγων και τις θέσεις τις οποίες πήρε ανάλογα με τα συμφέροντα τα οποία εξυπηρετούσε.

Εκείνο που παρατήρησα μέσα από τα δημοσιεύματα των εφημερίδων, και κυρίως των δυο μεγάλων πανεθνικών εφημερίδων, «ΕΜΠΡΟΣ» και «ΣΚΡΙΠ», είναι πως αρχικά οι ανταποκρίσεις δεν έδωσαν την απαιτούμενη σημασία στα γεγονότα. Επιπλέον το «ΣΚΡΙΠ» μετέδωσε την επόμενη ημέρα των γεγονότων, λανθασμένες πληροφορίες σχετικά με τους νεκρούς και την εξέλιξη των γεγονότων. Μάλιστα στο

[200] Γερόπουλος, "Κιλελέρ", σ33.
[201] Στο ίδιο.

ρεπορτάζ της εφημερίδας έγινε αναφορά ότι έγιναν συγκρούσεις στον σιδηροδρομικό σταθμό του χωριού Νεμπεγλέρ(σημερινή Νίκαια), στο οποίο δεν υπάρχει σταθμός. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε πως το «ΣΚΡΙΠ» αποτελούσε φιλοβασιλικό όργανο του παλαιοκομματισμού, διατηρώντας ουσιαστικά σταθερά αντιβενιζελικό χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά το «ΕΜΠΡΟΣ» τάσσονταν με την πλευρά των Φιλελεύθερων. Τις επόμενες ημέρες βέβαια και οι δύο εφημερίδες επιχείρησαν με μακροσκελή άρθρα να αναδείξουν τα δίκαια αιτήματα των αγροτών για απαλλοτρίωση και να εξηγήσουν τις αιτίες που οδήγησαν στην εξέγερση. Ταυτόχρονα στις μέρες που ακολούθησαν τα αιματηρά γεγονότα οι δυο μεγάλες πανεθνικές εφημερίδες αναφέρθηκαν εκτενώς στις εξελίξεις στον Θεσσαλικό κάμπο, αλλά και στις συζητήσεις που ακολούθησαν στη Βουλή επί του Αγροτικού Ζητήματος.

Ο τοπικός τύπος με κύριο εκφραστή την μεγάλη εφημερίδα του Βόλου «Θεσσαλία» αναφέρθηκε όπως είναι φυσικά εκτενώς στο θέμα από την πρώτη στιγμή των γεγονότων με ανταπόκριση από τα σημεία που αυτά έλαβαν χώρα και πήρε από την αρχή θέση υπέρ των κολίγων. Ιδιαίτερα παραστατική υπήρξε η ανταπόκριση από το σημείο της συμπλοκής στον σταθμό του Κιλελέρ, με τον ανταποκριτή της εφημερίδας να αφηγείται με λεπτομέρειες την εξέλιξη των γεγονότων.

Μετά τις δίκες των αγροτών το καλοκαίρι του ίδιου έτους, ο τύπος στην πλειοψηφία του αναφέρθηκε στα αποτελέσματα. Ο τοπικός τύπος της Χαλκίδας και της Θεσσαλίας, αλλά και οι μεγαλύτερης εμβέλειας εφημερίδες όπως το «ΕΜΠΡΟΣ» και η «ΠΑΤΡΙΣ» έδωσαν πανηγυρικό τόνο στην αθώωση των κατηγορούμενων αγροτών υποδηλώνοντας βέβαια και τις πολιτικές τους προτιμήσεις. Από την άλλη πλευρά υπήρξε και η μερίδα του τύπου η οποία έκανε εμφανή την δυσαρέσκειά της για την εξέλιξη των πραγμάτων. Η φιλοβασιλική εφημερίδα «ΣΚΡΙΠ» δεν έδειξε το απαιτούμενο ενδιαφέρον εκείνες τις ημέρες, επιλέγοντας να μη δημοσιεύσει άμεσα τα αποτελέσματα των δικών, κάτι που έκανε 4 μέρες αργότερα. Ταυτόχρονα, όπως προαναφέρθηκε η συντηρητική εφημερίδα «ΑΘΗΝΑΙ» δεν έκρυψε την αντίθεσή της προς τα αποτελέσματα της δίκης, ενώ είχε ταχθεί από την αρχή με το μέρος των τσιφλικάδων όπως άλλωστε είχε κάνει και η άλλη συντηρητική εφημερίδα της Αθήνας , η «Εστία». Βέβαια η στάση αυτών των δύο εφημερίδων δε μας προκαλεί έκπληξη, γνωρίζοντας τόσο την πολιτική τους κατεύθυνση, όσο και τη στάση τους απέναντι στους κολίγους, παίρνοντας από την αρχή της διαμάχης το μέρος των τσιφλικάδων. Δυστυχώς όμως για αυτή τη μερίδα του τύπου και ευτυχώς για τον

αγροτικό κόσμο της χώρας οι εξελίξεις υπήρξαν τέτοιες, που επέφεραν τελικά τις καθοριστικές αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης στη χώρα μας.

Το χρόνιο πρόβλημα της αποκατάστασης των κολίγων μπορεί να μην ικανοποιήθηκε αμέσως μετά τα τραγικά γεγονότα, αλλά ο αγώνας τους δεν πήγε χαμένος. Τα γεγονότα αυτά ήταν που έδωσαν το έναυσμα ώστε να φουντώσει το αγροτικό κίνημα σε όλη την Ελλάδα, να ξεσηκωθεί ένα κύμα συμπάθειας σε όλη τη χώρα και να οδηγηθούμε στην οριστική αποκατάσταση του αγροτικού πληθυσμού του θεσσαλικού κάμπου στις επόμενες δεκαετίες.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η εξέγερση των κολίγων τόσο στην ευρύτερη περιοχή της Λάρισας, όσο και στην υπόλοιπη Θεσσαλία, αποτέλεσαν ένα προσφιλές πεδίο έρευνας και μελέτης για τους ιστορικούς. Πληθώρα μελετών γράφτηκαν καλύπτοντας πολλές από τις πτυχές του αγροτικού κινήματος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Παρόλα αυτά, δύσκολα μπορεί κανείς να βρει μια εκτενή και λεπτομερή αναφορά που να εστιάζει στη κάλυψη του θέματος από τον τύπο της εποχής.

Ο Απόστολος Γερόπουλος μέσα από τα έργα του «Το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ» και «Κιλελέρ, Ιστορία-Λαογραφία», προσπαθεί εκτός από κάποια επιπλέον στοιχεία που προσκομίζει στην ιστορική έρευνα, να δώσει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να σχηματίσει μια πλήρη και συνολική εικόνα του Αγροτικού Ζητήματος και φυσικά του έπους του Κιλελέρ. Το έργο του «Το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ» χωρίζεται σε 3 βασικές ενότητες. Στην πρώτη καταπιάνεται αποκλειστικά με το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα και στη Θεσσαλία ειδικότερα, καθώς και στις συνθήκες ζωής των κολίγων. Στη δεύτερη ενότητα εξιστορούνται λεπτομερώς τα γεγονότα της 6^{ης} Μαρτίου, ενώ στην τρίτη ενότητα αναλύεται η πορεία που κατέγραψε το αγροτικό κίνημα από την εξέγερση του Κιλελέρ μέχρι τη δεκαετία του 1970. Εκτός από την παράθεση των ιστορικών στοιχείων, στα έργα του ο Α. Γερόπουλος ασκεί κριτική στη στάση που κράτησαν οι σημαντικότεροι πολιτικοί εκείνης της περιόδου, απέναντι στο Αγροτικό Ζήτημα.

Επιπλέον τονίζει την οικουμενικότητα των ιδεών του Κιλελέρ, όπως επίσης και τη διαχρονικότητα των μηνυμάτων που εκπέμπει.

Το έργο της Καίτης Αρώνη-Τσίχλη «Αγροτικό Ζήτημα και Αγροτικό Κίνημα, Θεσσαλία 1881-1923», εστιάζει στο καθεστώς της μεγάλης γαιοκτησίας στη Θεσσαλία. Προβάλει τις σχέσεις αγροληψίας που επικρατούσαν και οι οποίες δημιούργησαν, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος το λεγόμενο Θεσσαλικό ζήτημα. Η συγγραφέας έχει σαν στόχο τη συνολική θεώρηση του Αγροτικού Ζητήματος και του αγροτικού κινήματος στη Θεσσαλία από την προσάρτηση της θεσσαλικής πεδιάδας στο ελληνικό κράτος το 1881, μέχρι την οριστική επίλυση του προβλήματος το 1923. Αναδεικνύει τις διαφορετικές φάσεις που πέρασε το Θεσσαλικό ζήτημα έως την οριστική λύση του, καθώς και τις σημαντικότερες πτυχές που σημάδεψαν την πορεία του θεσσαλικού αγροτικού κινήματος.

«Το κοινωνικό έπος των Καραγκούνηδων της Θεσσαλίας», έργο του Χαρίλαου Ντούλα, αναφέρεται επίσης στο Αγροτικό Ζήτημα της Ελλάδας και ειδικότερα στα προβλήματα του θεσσαλικού χώρου. Πιο συγκεκριμένα ο συγγραφέας εστιάζει στη μικροϊδιοκτησία στο δυτικό θεσσαλικό κάμπο, την ελονοσία και τις συνακόλουθες επιπτώσεις στην υγεία των κατοίκων. Στη συνέχεια ασχολείται με το πρώιμο αγροτικό κίνημα στη δυτική Θεσσαλία και στη συνέχεια στην υπόλοιπή, στις οδυνηρές συνέπειες των εξώσεων και τις συνθήκες ζωής των κολίγων. Επιπρόσθετα αναρωτιέται αν υπήρξε τελικά κατάληψη, παραχώρηση ή απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, κάνοντας αναφορά στους τσιφλικάδες, ενώ ταυτόχρονα γράφει για το Μαρίνο Αντύπα, τις απόπειρες λύσης του αγροτικού ζητήματος, την κορύφωση του αγώνα των Θεσσαλών αγροτών και τις οργανωμένες εξεγέρσεις. Εκτενή αναφορά γίνεται επίσης στην απήχηση της εξέγερσης της Καρδίτσας, της μήτρας του αγώνα των αγροτών όπως την χαρακτηρίζει και κατεξοχήν του Κιλελέρ. Τέλος αναλύει τη λύση του Αγροτικού Ζητήματος στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια καθώς και το ρόλο που έπαιξε για την Ελλάδα.

Το Αγροτικό Ζήτημα της Θεσσαλίας στις αρχές του αιώνα μας αποτελεί αντικείμενο μελέτης και για τον Γιώργο Καρανικόλα στο έργο του «Κιλελέρ». Σημαντικές πηγές στο έργο του είναι οι αναφορές του τύπου της εποχής, τόσο ο τοπικός, όσο και ο αθηναϊκός. Φυσικά εκτενή αναφορά γίνεται και σε αυτή τη μελέτη στους κολίγους της Θεσσαλίας και στην επιδίωξη της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών. Επιδίωξη που είχε δημιουργήσει μεγάλους μπελάδες στα Κόμματα της

εποχής. Καταγράφονται παράλληλα οι πολυήμερες συζητήσεις στη Βουλή και οι υποσχέσεις που ενώ δίνονταν από τους πολιτικούς, σύντομα τις ξεχνούσαν. Ασκείται κριτική στους χειρισμούς των κυβερνήσεων πάνω στο θέμα και ο συγγραφέας κατηγοριοποιεί τον τύπο της εποχής ανάλογα με την πλευρά την οποία υποστήριζε. Όπως χαρακτηριστικά γράφει «Ειν' αλήθεια πως βρέθηκαν και μερικοί τίμιοι φιλαγρότες πολιτικοί». Παρόλα αυτά διαπιστώνει πως αυτές οι λίγες φωνές που υψώθηκαν, αποτέλεσαν φωνή βοώντος εν τη ερήμω.

Μέσα από το έργο «Το έπος των Θεσσαλών αγροτών και οι εξεγέρσεις τους 1881-1993», ο συγγραφέας Λάζαρος Αρσενίου περιγράφει την οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στον θεσσαλικό κάμπο και στη συνέχεια δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ιδεολογικό περιεχόμενο των αγώνων των κολίγων. Γίνεται εκτενή αναφορά στις εξεγέρσεις που έγιναν σε όλη τη Θεσσαλία, λαμβάνοντας υπόψη και τις μαρτυρίες των ανταποκριτών του τύπου της εποχής εκείνης, ενώ τέλος αναφέρεται στην «απελευθέρωση» των σκλάβων του θεσσαλικού κάμπου, όπως τους χαρακτηρίζει και στην τελική λύση του Αγροτικού Ζητήματος.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρσενίου Λάζαρος, *Το έπος των Θεσσαλών αγροτών και οι εξεγέρσεις τους 1881-1993*, Τρίκαλα 1993.
- Αρώνη-Τσίχλη, Καίτη, *Αγροτικό Ζήτημα και Αγροτικό Κίνημα. Θεσσαλία 1881-1923*, Αθήνα 2005.
- Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975.
- Βραχνιάρης Χρήστος, *Πρώιμες εξεγέρσεις των αγροτών στο θεσσαλικό χώρο (1881-1883)*, Λάρισα 1995.
- Βραχνιάρης Χρήστος, Ανάμεσα σε δύο εξεγέρσεις Κιλελέρ 1910 – Τρίκαλα 1925, Τρίκαλα 1985.
- Γερόπουλος Απόστολος, *Κιλελέρ- Ιστορία-Λαογραφία*, Λάρισα 2001.
- Γερόπουλος Απόστολος, *Το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία και το έπος του Κιλελέρ*, Λάρισα 2010.
- Εγκυκλοπαίδεια *Νέα Δομή,* τόμος 17.
- Καρανικόλας Γιώργος, *Κιλελέρ- Με τα επίσημα πρακτικά των δυο ιστορικών δικών σκοπιμότητος Λαμίας-Χαλκίδας*, Αθήνα 1960.
- Καρανικόλας Γιώργος Δ., *Κιλελέρ*, 1980.
- Κλάψης Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923,* Αθήνα 2019.
- Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1973.
- Κωστής Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας,* Αθήνα 2018.
- Ντούλας Σωτ. Χαρίλαος *Το κοινωνικό έπος των Καραγκούνηδων της Θεσσαλίας*, Θεσσαλονίκη 2019.
- Πρακτικά του Α' Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία με τη συμπλήρωση 80 χρόνων από την εξέγερση του Κιλελέρ, Λάρισα 1992.
- Ποταμιανός Νίκος, *ΜΝΗΜΩΝ,* Η ριζοσπαστική Δεξιά και το Αγροτικό Ζήτημα στις αρχές του 20ου αιώνα, Τόμος 26, Αθήνα 2004.
- Τσακνάκης Θωμάς, *Η διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης μέσα από δύο διαφορετικούς μνημονικούς τόπους: Το μνημείο πεσόντων της Μάχης στο Σαραντάπορο και το Μνημείο του Αγρότη στο Κιλελέρ*, Λάρισα 2020.
- Ψύρρας Θωμάς, *Κιλελέρ στον ήλιο μοίρα – Από το ξεκίνημα του αγώνα ως την εξέγερση και την τελική λύση(1881-1923), Αθήνα 2010.*

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Η εξέγερση του Κιλελέρ, https://www.sansimera.gr/articles/224 .
- Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, https://www.kathimerini.gr/politics/383037/to-agrotiko-zitima-stin-ellada/.
- Κιλελέρ: Όταν η εξέγερση των αγροτών βάφτηκε με αίμα, https://tomanifesto.gr/kileler-otan-i-exegersi-ton-agroton-vaftike-me-aima/.
- Δικαίωμα στο αύριο. Η εξέγερση του Κιλελέρ, https://blog.psichogios.gr/dikaiwma-sto-ayrio-h-exegersh-toy-kileler/.
- 6 Μαρτίου 1910: Η εξέγερση στο Κιλελέρ – Σπάνια ντοκουμέντα από το www.ert.gr, https://www.ert.gr/eidiseis/mono-sto-ertgr/6-martioy-1910-i-exegersi-sto-kileler-spania-ntokoymenta-apo-to-www-ert-gr/.
- ΚΙΛΕΛΕΡ 1910- Η εξέγερση της αγροτιάς, *https://www.rizospastis.gr/story.do?id=706620*.
- Η εξέγερση του Κιλελέρ, Εφημερίδα Μακεδονία, https://www.makthes.gr/i-exegersi-toy-kileler-203390.
- 6 Μαρτίου 1910: Η εξέγερση του Κιλελέρ, https://www.news247.gr/afieromata/6-martioy-1910-i-exegersi-toy-kileler.7596619.html.
- Η εξέγερση του Κιλελέρ, https://www.tanea.gr/2020/03/06/people/i-eksegersi-tou-kileler/.
- Πατρώνης, Β., *Ελληνική οικονομική ιστορία*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Κεφάλαιο 4, διαθέσιμο στο: http://hdl.handle.net/11419/1704.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Εφημερίδα *Εμπρός*.
- Εφημερίδα *Σκριπ*.
- Εφημερίδα *Θεσσαλία*.
- Εφημερίδα *ΩΡΑ*.
- Εφημερίδα *Νεολόγος*.
- Εφημερίδα *Πρωία*.

Ο Μαρίνος Αντύπας

Φωτογραφίες που απεικονίζουν τσιφλικάδες(αριστερά) και κολίγους(δεξιά)

Το μνημείο του Απόστολου Μπατάλα, ενός εκ των νεκρών αγροτών κατά τη διάρκεια των αιματηρών γεγονότων της 6ης Μαρτίου 1910.